

**DENETİMDE RİSK
DEĞERLENDİRME
YÖNTEMLERİNİN
UYGULANMASI**

HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Nuran CÖMERT

Prof. Dr. Şaban UZAY

Doç. Dr. Süleyman UYAR

1.4. DENETİMDE RİSK DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİNİN UYGULANMASI

Denetimin planlanması aşamasında yapılacak önemli işlerden biri önemlilik düzeyinin saptanması iken, diğeri, denetim riskinin değerlendirilmesidir. Denetimde önemlilik kavramı, bir büyüklük ölçüsünün belirlenmesi iken, risk belirsizliğin ölçülmesidir. Önemlilik ve risk kavramları arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü bir denetim çalışması ikisi birlikte olursa anlam kazanır ve planlanan kanıt miktarını belirler.

Bir önceki bölümde denetçinin sorumluluklarında belirtildiği gibi denetimde “mutlak güvence” den ziyade “makul güvence” söz konusudur. Makul güvence ile kastedilen ise, finansal tablo ile ilgili önemli yanlışlıkların bulunmasıdır. Dolayısıyla denetim riski, denetçinin başarılı olamaması ihtimali olup denetçinin denetimi tamamlayıp olumlu görüş açıkladıktan sonra, finansal tablolarda önemli ölçüde yanlışlıklarla karşılaşma olasılığının değerlendirmesidir. Denetim sürecinde denetçi pek çok risk veya belirsizlikle karşılaşır. Yüksek düzeyde bir denetim kalitesine ulaşmak için risklere karşı hazırlıklı olmak gerekmektedir.

Denetçinin müşteri işletme kabulünde belirtilen, müşteri **işletme riskini** belirlemenin ötesinde, daha ayrıntılı olarak yani, finansal tablolarda karşılaşılabilecek yanlışlık olasılığını (**önemli yanlışlık riskini**) değerlendirmesi gerekir. Denetim riski ve önemlilik çalışmaları, müşteri işletmenin büyüklüğü ve işlemlerin karmaşıklığından, denetçinin iç kontrol dâhil işletmeyi ve çevresini tanımasından ve tecrübesinden etkilenir. UDS 315’e göre önemlilik ve denetim riski özellikle aşağıda belirtilen hususlar yönünden denetim süresince dikkate alınmalıdır. Bunlar:

- Önemli yanlışlık riskini tanımlamak ve değerlendirmek,
- Uygulanacak denetim prosedürlerinin yapısını, kapsamını ve zamanını belirlemek,
- Finansal tablolarla ilgili şayet varsa, düzeltilmemiş yanlışlıkların etkisini değerlendirmek ve denetçi görüşünü oluşturmaktır.

Denetçi denetim riski düzeyini düşük tutmak ister, yani finansal tabloların önemli yanlışlıklar içermemesini ister. Denetim riskinin sıfır olması %100 güvence anlamına gelir ki ekonomik olarak imkânsızdır. Denetim riski, aynı zamanda denetim güvence düzeyini de belirler. Örneğin, denetim riski %2 ise denetim güvence düzeyi %98’dir. Uygulamada denetim riski, yanında güven aralığı kavramı da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Risk değerlendirilmesine ilişkin UDS’ler şunlardır:

- **UDS 320**¹, “Denetimin Planlanması ve Yürütülmesinde Önemlilik”
- **UDS 330**², “Denetçinin Değerlendirilmiş Riskleri Karşılacak Yanıtları”
- **UDS 450**³, “Denetim Süresince Tanımlanan Yanlışlıkların Değerlendirilmesi”
- **UDS 240**⁴, “Finansal Tabloların Denetiminde Hile ile İlgili Bağımsız Denetçinin

¹ ISA 320, “Materiality in Planning and Performing an Audit”

² ISA 330, “The Auditor’s Responses to Assessed Risks”

³ ISA 450, “Evaluation of Misstatements Identified During The Audit”

⁴ ISA 240, The Auditor’s Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements”

Sorumlulukları”

- UDS 315⁵, ”İşletmeyi ve Bulunduğu Ortamı Tanırken/Anlayarak Önemli Yanlışlık Risklerinin Tanımlaması ve Değerlendirilmesi”

1.4.1. Risk Değerlendirmesine Genel Bakış

Denetimde riskin değerlendirilmesi, planlama aşamasında yapılan önemli bir iş olmakla birlikte, denetimin tamamı için de önemlidir. Çünkü denetçi, denetim süresince değerlendirdiği risklere karşılık verecektir. Özellikle aşağıdaki denetim prosedürleri söz konusu olduğunda denetim riskinin yararı daha iyi anlaşılacaktır. Bunlar:

- Önemlilik düzeyinin saptanması,
- Finansal tablo açıklamalarının yeterliliği, muhasebe politikalarının seçimi ve uygulamasının uygunluğunun dikkate alınması,
- Özel denetim ilgisine ihtiyaç olan alanların saptanması (örneğin; ilişkili taraf işlemleri, işletmede karmaşıklık veya alışılmadık dışındaki işlemler vb.),
- Analitik incelemelerin ne zaman uygulanacağı konusunda beklentilerin geliştirilmesi,
- Denetim riskini uygun bir düzeye düşürmek için uygulanacak ileri denetim tekniklerinin tasarlanması ve geliştirilmesi,
- Yeterince ve uygun denetim kanıtının elde edilmesi ve değerlendirilmesidir.

Denetçi risk değerlendirme aşamasında başarılı olmak için aşağıda belirtilen gereklilikleri sağlamalıdır. Bunlar:

- Deneyimli ekip üyelerinin işin içinde yer alması,
- Mesleki şüphecilik,
- Planlama,
- Ekip üyeleri arasında iletişim,
- Riskin belirlenmesine odaklanma,
- Yönetimin riske karşı yaklaşımlarını (iç kontroller gibi) değerlendirme,
- Mesleki yargının kullanımınıdır.

Denetçi, denetim prosedürlerini gerçekleştirirken, belirli bir düzeyde belirsizliği veya riski kabul eder. Çünkü denetçi, elde ettiği kanıtların uygunluğu, işletmenin iç kontrol sisteminin etkililiği, finansal tabloların doğru ve dürüst biçimde sunumuna ilişkin birçok belirsizlikle karşı karşıyadır. Denetçinin, denetim riskini azaltmak için atacağı ilk adım, müşteri işletmeyi tanımak, sektörü, işletme yönetimini, finansal bilgi kullanıcılarının amacını, yasal ve finansal açılardan durumunu ve faaliyetlerini tanımadır. İşletmenin sürdürülebilirliğini tehlikeye düşecek risklerin neler olduğu, işletmenin risklerini yönetmedeki başarısı, finansal raporlamada yanlışlıkları önlemeye yönelik iç kontrol önlemleri denetçinin denetim riski değerlemesinde dikkate alacağı hususlardır.

⁵ ISA 315, “Identifying and Assessing The Risks of Material Misstatement Through Understanding the Entity and Its Environment”

Denetçi denetim riskinin değerlendirilmesine karar verirken, denetimin sonunda teslim ettiği denetim raporu doğru olsa bile denetim kuruluşunun zarar görme olasılığını içeren “sözleşme riski”, hatta “mahkeme riski” konusunda yapacağı değerlendirmeler de önem taşır. Müşteri işletmeyi kabul aşamasında yapmış olduğu ön araştırmalardan elde ettiği bilgiler sözleşme riskini değerlendirmede yararlı olmakla birlikte, denetçi şu üç faktöre özellikle dikkat eder:

- a) Finansal tablolarla ilgili dış kullanıcıların (3. kişilerin) sayısı,
- b) Denetim raporu yayımlandıktan sonra, işletmenin finansal açıdan güçsüzlüğe düşüp düşmeyeceği,
- c) Yönetimin dürüstlüğüne ilişkin denetçinin değerlendirmeleridir (Örneğin; anahtar konumdaki personelde yüksek devir hızı, çalışanlarla devam eden davalar vb. gibi).

Müşteri işletmeyi riskli hale getiren dolayısıyla da kabul edilebilir denetim risk düzeyini etkileyen yukarıdaki hususlara ilişkin edinilen bilgilerden yararlanarak ve denetim risk modelini kullanarak, denetçi kabul edilebilir denetim riski düzeyini değerlendirir.

Denetçinin risk değerlendirme süreci adımları aşağıda özetlenmiştir.

I THE THREE RISK ASSESSMENT PROCEDURES

1. Yönetim ve diğerlerinin soruşturulması
2. Analitik prosedürler
3. Gözlem ve teftiş

KONTROL LİSTESİ A5

II DOĞAL (İÇSEL) RİSKLERİN BELİRLENMESİ & DEĞERLENDİRİLMESİ

KONTROL LİSTESİ A6

KONTROL LİSTESİ A7

III ÖNEMLİ RİSKLER

KONTROL LİSTESİ A8

(Kaynak: Mazars, 2012)

UDS 315’de göre **risk değerlendirme prosedürleri** aşağıdaki gibi sıralanmıştır. Bunlar:

- İşletme içinde ilgililerle ve yöneticilerle **görüşmeler**,
- Analitik prosedürler**,
- Gözlem ve teftiş**,
- Önceki yıl işletme hakkında edinilen bilgi,
- Denetim ekibinin kendi aralarında görüş alış verişinde bulunmasıdır.

Söz konusu risk değerlendirme prosedürlerinin nasıl uygulanacağına ilişkin örnekler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo: Yönetim ve Diğer çalışanların Soruşturulması

Görüşme	Görüşme konusu...
Kurumsal Yönetimden Sorumlu Olanlar (Şayet yoksa üst düzey yönetim)	<ul style="list-style-type: none">Finansal tabloların hazırlandığı ortamİşletmede hile veya hata risklerini yanıtlama ve belirlemede yönetim süreçlerinin gözetimi ve yönetimin bu riskleri hafifletmek için oluşturduğu iç kontrol.İşletmeyi etkileyen her türlü hile iddiası, şüphesine ilişkin bilgiYönetimden sorumlu olanların katıldığı toplantılarda bulunma ve eski toplantı tutanaklarının okunması
Yönetim ve finansal raporlama ile sorumlu olanlar	<ul style="list-style-type: none">Değerlendirme niteliği, kapsamı ve sıklığını da içeren, finansal tablolarda hile ya da hataya bağlı olarak önemli yanlışlık risklerin yönetim tarafından değerlendirilmesi.Yönetimin iş tarzı ve etik davranışlarındaki görüşüne göre çalışanlarla iletişimi.İşletmenin kültürü (değerleri ve etikleri).Yönetimin faaliyet stili.Yönetimin teşvik planları.Yönetimin atlama (dikkate almama) ihtimali.Hile bilgisi ve şüphesi.Tahminlerin nasıl oluşturulduğu.Finansal tablo hazırlanma ve incelenme süreci.
Kilit Çalışanlar (satınalma, bordro, muhasebe vs.)	<ul style="list-style-type: none">İş trendleri ve alışılmadık olaylar.Karmaşık ya da alışılmadık işlemlerin başlatılması, işlenmesi ve kaydedilmesi.Yönetimin dikkate almama kapsamı (Çalışanlardan hiç iç kontrolün geçersiz kalması istendi mi?)Kullanılan muhasebe politikalarının uygunluğu/uygulanması.
Pazarlama ve satış personeli	<ul style="list-style-type: none">Pazarlama stratejileri ve satış trendleri.Satış performans teşvikleri.Müşterilerle sözleşmeye bağlanmış ayarlamalar.Yönetimin atlama (dikkate almama) kapsamı (Çalışanlardan hiç iç

konrolü ya da hasılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili muhasebe prosedürlerini geçersiz kalması istendi mi?)

Tablo: Analitik Prosedürler

Ne yapılır?	Nasıl yapılır?
Veriler arasındaki ilişkileri belirle	Gerçekleşmesi beklenen bilginin değişik türleri arasında makul ilişkilere yönelik beklentiler geliştirmek. Mümkün olduğunda bağımsız kaynaklar kullanılarak bilginin kaynağının araştırılması. Finansal ve finansal olmayan bilgi şunları içerebilir: <ul style="list-style-type: none">• Önceki dönemle karşılaştırılabilir finansal tablolar;• Geçici ya da yıllık verilerden değerlendirmeleri de içeren bütçeler, tahminler, ve değerlendirmeler• İşletmenin faaliyet gösterdiği sektöre ilişkin bilgi ve mevcut ekonomik koşullar.
Karşılaştır	Kaydedilen tutarlardan geliştirilen kayıtlı tutar ya da oranlarla, beklentilerin karşılaştırılması.
Sonuçları değerlendir	Sonuçları değerlendir. Alışılmadık ya da beklenmeyen ilişkiler bulunduğu önemli yanlış beyan riskini gözönünde bulundur.

Bazı küçük işletmeler analitik prosedürlerin gerçekleştirilmesi için geçici ya da aylık finansal bilgiyi denetçiye sağlayamayabilir. Bu koşullarda, işletmenin finansal tabloları hazır olana kadar detaylı soruşturma bekleyebilir.

Tablo: Gözlem ve Teftiş

Prosedür	Potansiyel Uygulama
Gözlemeleme	Gözlemelemede dikkate alınacak hususlar: <ul style="list-style-type: none">• İşletme nasıl faaliyet gösteriyor ve organize olmuş;• İşletmenin tesisleri ve tesis imkanları• Yönetimin faaliyet tarzı ve iç kontrole karşı tutumu• Çeşitli iç kontrol prosedürlerinin uygulanması; ve• Kilit (önemli) politikalara uyum.
Teftiş	Teftiş faaliyetlerini belgelendirirken göz önünde bulundurulacak hususlar: <ul style="list-style-type: none">• İş planları, stratejiler ve öneriler;• İşletmeyle ilgili sektörel ve medya raporları• Ana sözleşmeler ve taahhütler;• Düzenlemeler ve düzenleyici kurumlarla yazışmalar;• Avukatlar, bankalar ve diğer hisse sahipleriyle yazışmalar;• Muhasebe politikaları ve kayıtları;• İç kontrol rehberleri;• Yönetimin hazırladığı raporlar (performans verileri ve geçici finansal tablolar; ve• Diğer raporlar, yönetim ile ilgili sorumluların toplantı tutanakları ya da danışman raporları gibi.

(Kaynak: Mazars, 2012)

Denetçi yukarıda sıralanan risk değerlendirme prosedürlerini işletmeyi tanıma sürecinde gerçekleştirir. Diğer prosedürler sırasında da önemli yanlışlık riskini tanımasına yardımcı olacak bilgi elde edebilir. Örneğin, sektörel dergilerden, banka veya derecelendirme kuruluşlarının raporlarından, işletmede değerlendirme yapan uzmanların raporlarından gibi.

Denetçi, hesap kalemi, işlem grubu veya açıklama düzeyinde denetim riskini dikkate almalıdır. Böylece hesap kalemi, işlem grubu veya açıklamalarla ilgili olarak, ilgili ididalar için daha ileri denetim prosedürlerinin yapısını, zamanını ve kapsamını daha kolay belirler. Örneğin, denetçi bir borcun olduğundan az gösterildiği (tamlik iddiası) veya stokların aşırı değerlendirildiği (değerleme iddiası) ile ilgili olarak ilgili iddiada olduğundan az gösterme veya fazla gösterme riskini dikkate alır.

Denetçi hesap kalemi, işlem grubu veya açıklamalar düzeyinde denetim riskini azaltmanın yollarını aramalıdır. Böylece denetim tamamlandığında, bir bütün olarak görüş verilen finansal tablolar hakkında denetim riskinin doğru düzeyde olduğundan emin olur.

Yapısal risk (YR) ve kontrol riski (KR) müşteri işletme ile ilgili olup, ikisine birlikte **önemli yanlışlık riski** (ÖYR) adı da verilmektedir. Denetçi YR ve KR'yi ayrı ayrı değerlendirebileceği gibi, ikisini birlikte ÖYR olarak da değerlendirebilir.

Denetim standartlarına göre, denetçi önemli yanlışlık risklerini değerlendirerek aşağıda sıralanan hususları gerçekleştirir. Bunlar:

- İç kontrol dahil işletme ve onun ortamıyla ilgili, finansal tablolardaki işlem grupları, hesap kalemleri ve açıklamalara ilişkin riskleri tanımlamak,
- İddia düzeyinde nelerin yanlış gidebileceğine ilişkin tanımlanmış risklerle bağlantı kurmak,
- Her bir tanımlanmış risk için önemli yanlışlık ihtimalini ve anlamını dikkate almak.

1.4.2. Doğal Risklerin Tanımlanması ve Değerlendirilmesi

UDS 315’te, müşteri işletme ile ilgili olarak belirtilen riskler üç grupta toplanmaktadır. Bunlar:

- İşletme (iş) riskleri,
- hile riskleri,
- ve bu ikisinden denetçinin önemli olarak değerlendirdiği önemli risklerdir.

Denetçinin ayrıca değerlendirmiş olduğu riskler, önemli riskler (significant risks) ise, özel veya daha ileri denetim prosedürleri uygulaması gerekecektir.

İş (İşletme) risklerinin anlaşılması, önemli yanlışlık risklerinin tanımlanma olasılığını artırır. Ancak, denetçinin tüm iş risklerini tanımlama veya değerlendirme sorumluluğu yoktur. İş riskleri, işletmenin hedeflerine ulaşma ve stratejilerini gerçekleştirme kapasitesini ters yönde etkileyebilecek koşullardan, olaylarda, durumlarda, eylemlerden veya eylemsizliklerden kaynaklanmaktadır.

İş riskleri denetim işinin herhangi bir aşamasında belirlenebileceği için, denetim ekibi bunları değerlendirilmeden önce tek bir yerde belgelemeye (referans ve gözden geçirme kolaylığı bakımından) teşvik edilmektedir. Aşağıdaki tabloda, önemli yanlışlık risklerinin mevcudiyetini gösterebilecek bazı risk faktörü kaynaklarına örnek verilmektedir:

Tablo: İş Riski Faktörlerinin Kaynağı – Örnekler

Risk Faktörlerinin Kaynağı	
Harici Faktörler	<ul style="list-style-type: none">- Ekonomi ve devlet düzenlemelerinin durumu- Yüksek kompleks düzenleme derecesi- İşletmenin işlediği endüstrideki değişiklikler- Tedarik zincirindeki değişiklikler- İşletmenin ürünleri ve hizmetlerine yönelik talepte düşüş- Üretim için gerekli materyal veya gerekli becerili personeli bulamama- Sermaye veya kredinin bulunabilirliği üzerindeki kısıtlamalar
İş Stratejileri	<ul style="list-style-type: none">- İşletmenin deneyiminin az olduğu iş alanları / işlemlere girişmek- Uygun olmayan veya gerçekçi olamayan hedefler ve stratejilerin konulması- Yeni yerleşimlere agresif bir şekilde genişleme- Kurumsal yeniden yapılanmalar,
İşletmenin Organizasyonu	<ul style="list-style-type: none">- Anahtar yöneticilerin ayrılması da dahil olmak üzere anahtar personelde değişiklikler (yüksek personel devir hızı)- Operasyonlarda, organizasyon yapısında ve ürünlerde karmaşıklık- Uygun muhasebe veya finansal raporlama becerilerine sahip personelin bulunmaması
Diğer	<ul style="list-style-type: none">- Sorumluluk ve itibar riskine neden olabilecek ürün veya hizmet hataları- Bankalar gibi harici finans kaynakları ile ilişkiler- Önemli müşterilerin kaybedilmesi de dahil olmak üzere süreklilikve likidite konuları.

(Kaynak: IFAC, 2007:133)

Müşteri işletmenin risklerini tanıması ve değerlendirmesi, ileride anlatılacak iç kontrolün beş bileşeninden birisidir. Tanımlanan her risk için denetçi, dikkatli bir şekilde şunları değerlendirmelidir:

- Riskin etkileri nelerdir?
- Hangi finansal tablo kalemleri ve iddialar etkilenmektedir?

Denetçi risk faktörlerini ve finansal tablolarda oluşabilecek yanlış beyan türlerini belirledikten sonra, bir sonraki adım bunların önemliliğini değerlendirmek veya derecelendirmektir. Tanımlanan her bir risk için, şunları değerlendirecektir:

- Riskin meydana gelme olasılığı ve
- Riskin meydana gelmesinin parasal etkisi.

Aşağıdaki tabloda doğal risklerin değerlendirilmesine sayısal bir örnek gösterilmiştir.

Tablo: Doğal Risklerin Değerlendirilmesi:

İş Riskleri						
Risk Olayı/Kaynağı	Risk Faktörlerinin Uygulanması	İddialar (Beyanlar)	Doğal Risk Değerlendirme			Önemli Risk mi? E/H
	Finansal tablolarda yanlış beyanlar nelerdir ve ne yöndedir?	YBDVDe	Meydaa Gelme Olasılığı	€ Etkisi	Birleştirilmiş Puan	
Devam eden büyüme (krize rağmen) zayıf stok kontrolü	Borç sözleşmelerinin ihlali	Y	4	5	20	E
Hataları yapan stok elemanı	Stok bakiyeleri abartılmış olabilir	V	5	3	15	H
Birkaç alanda Genel Bilişim Teknolojileri kontrollerinde zayıflık	Veri bütünlüğünü riske atmak ya da verilerin kaybedilmesi	Y	3	5	15	H
Ekonomide kriz	Stokların zarara dönüşmesi söz konusu olabilir	De	3	3	9	H
Diğer ülkelerde aranan yeni satışlar	Alacaklarda kur riski	D	2	2	4	H
Ekonomide kriz	Alacakların tahsilinde zorluk	De	1	3	3	H

Not: Birleştirilmiş puan 20 ve üzeri olanlar önemli hile riski olarak dikkate alınacaktır. Bu tür risklere denetçi özel önem verecek ve söz konusu risklere yönelik müşteri işletmenin iç kontrollerini tanımaya çalışacaktır.

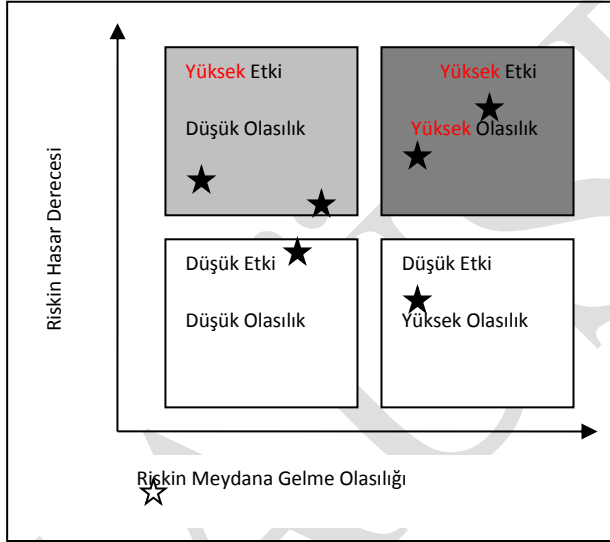
Anahtar:
Y = Yaygın
B = Bütünlük
D = Doğruluk
V = Varolma
De = Değerleme

Meydana gelme ihtimalini 1-5 arasında değerlendir:
Anahtar:
1 = Uzak ihtimal
2 = Muhtemel olmayan
3 = Muhtemel
4 = Büyük ihtimalle
5 = Neredeyse kesin

Büyüklikle ilişkili (parasal etkiyi) 1-5 arasında değerlendir:
1 = Önemli olmayan
2 = Küçük
3 = Orta
4 = Büyük
5 = Önemli

(Kaynak: Mazars, 2012)

Risk değerlendirme sürecinin sonunda denetçi aşağıda gösterilmiş olan diyagramı kullanarak anlamlı riskleri veya öncelikli riskleri saptayacaktır. “Yüksek etki”, “yüksek olasılık” alanına düşen riskler açık bir şekilde yönetimin azaltmaya yönelik faaliyetini gerektirmektedir. denetçi açısından ise muhtemelen özel denetim değerlendirmesi gereken hususlardır.

Şekil: Risklerin Önceliklendirilmesi

(Kaynak: TÜSİAD, 2008:58)

ABD’de uzun yıllardır bağımsız denetçilere rehberlik etmekte olan ve Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarının açıklamasını oluşturan, Denetim Standartları Yordamları (SAS)’lar -ki bunlar aynı zamanda UDS’lerin de temelini oluşturmaktadır- SAS 39 ile denetim risk modeline ilk kez yer vermiş, daha sonra SAS 107⁶ ile modeli genişletilmiştir. Model üç farklı risk türünden oluşmakla birlikte aslında iki kısımdan oluşur:

- Finansal tabloların önemli bir yanlışlık içermesi riski (doğal risk ve kontrol riski),
- Denetçinin, böyle bir önemli yanlışlığı bulamaması riski (bulgu riski).

Denetim risk modeline göre denetçi aşağıdaki formülden yararlanarak bulgu riski ve toplanacak kanıt sayısını belirler.

⁶ SAS No 107 (AU Seciton 312), “Audit Risk and Materiality in Conducting an Audit” (www. aicpa.org.)

Kabul Edilen				
Denetim Riski (KDR) =		Doğal Risk (DR) x Kontrol Riski (KR) x Bulgu Riski (BR)		
	Bulgu Riski (BR)	Kabul Edilen Denetim Riski (KDR)		
=		<hr/>	Doğal Risk (DR) x Kontrol Riski (KR)	

Denetçi denetim risk modelini kullanarak, karşılaşma ihtimali yüksek olan olası yanlışlıkların olduğunu açıklamaya, işlem grupları ve spesifik hesap bakiyeleri ile genel olarak finansal tabloların yanlışlık olasılığını değerlendirmeye çalışır. Denetçinin denetim riskini düşük düzeyde belirlemek için; a) Önemli yanlışlık risklerini değerlendirmesi, b) Bulgu riskini sınırlaması gerekir. Bunu başarabilmek için de finansal tablo, işlem grubu, hesap kalemi ve iddia düzeylerinde, risk değerlendirmesine karşılık oluşturacak denetim prosedürlerini gerçekleştirmesi gerekir (IFAC, 2007:28).

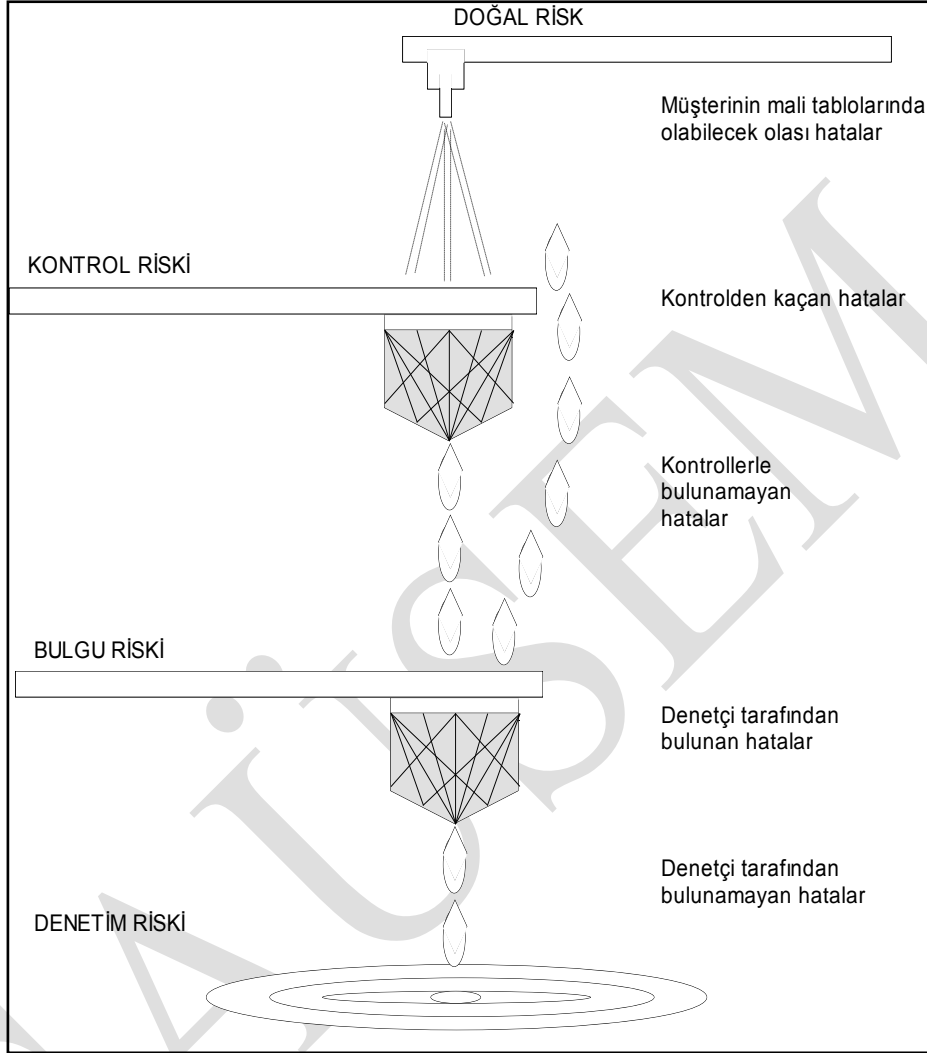
Denetim riski hesap kalemleri düzeyinde oldukça düşük olmalıdır. Sayısal terimlerle %10 veya % 5 olabilir. Denetim riski % 10 olarak kabul edildiğinde gerekli güven seviyesi %90 rakamına karşılık gelir. Eğer bir işletmede yönetimin taraf tuttuğuna, iç kontrolün zayıf olduğuna ve diğer beklenmedik olayların ortaya çıkabileceğine ilişkin kanıtlar varsa, denetçi bu derece yüksek güven seviyesi belirlememelidir.

Sayısal bir örnek verirsek; KR %100, YR %100 ve denetim riski %5 ise $BR=0.05/1.0 \times 1.0 = 0.05$ olmaktadır. Denetim risk modelinde geçen risk türleri aşağıdaki şekilde gösterilmiş olup, şekilde görüleceği gibi modelde iki adet süzgeç (filtre) bulunmaktadır. Birincisi işletmenin iç kontrol sistemi, ikincisi ise denetçinin uygulayacağı denetim prosedürleridir. Buna rağmen denetçinin gözünden kaçan **artık riskler** olabilir ki, işte bunlara denetim riski adı verilir.

Denetim riskleri kalitatif veya kantitatif terimlerle ifade edilebilir. Denetimin planlama aşamasında risk modelini oluşturmak güç olup, denetçi yüzdelerden ziyade “düşük”, “orta” “yüksek” gibi ifadelerle riski belirler. Yüzdelerle belirtildiğinde, söz konusu belirlemede daha tutucu davranır. Örneğin, işletmede önemli yanlışlık ihtimali düşük olsa bile YR ve KR’yi %50’den az değerlendirmemelidir (%50 risk düşük düzey, %80 risk orta, %100 yüksek risk düzeyi olarak dikkate alınabilir). Uygulamada risk genellikle yüksek, orta ve düşük şeklinde tanımlanmaktadır. Denetim risk modeli, elbette denetim riskinin değerlendirilmesini etkileyebilecek bütün faktörleri içermeyebilir. Ancak denetçiye denetim riskini uygun düzeyde tutması için denetim prosedürlerini planlamasına yardımcı olur.

Aşağıda denetim risk modelinde belirtilen risk türleri açıklanacaktır. Bunlar:

Şekil: Denetim Risk Modeli (Süzgeci)

i) Doğal Risk / Yapısal Risk (YR) : İlgili kontrollerin olmadığı varsayılarak, tek tek veya bütün olarak önemli bir yanlışlık için ilgili iddianın duyarlılığıdır. Bazı hesap kalemleri, açıklamalar ve işlem grupları için böyle bir yanlışlık riski diğerlerine göre daha yüksektir. Örneğin, karmaşık hesaplamalar, basit olanlara göre daha yüksek yanlışlık riski taşır veya kasa hesabı, kömür stoğuna göre daha risklidir. İşleme dışındaki riskler de dolaylı olarak YR'yi artırabilir. Denetçi, finansal tabloların önemli yanlışlıklara hassasiyetini değerlendirir. Söz konusu hassasiyetin yüksek olması YR düzeyinin de yüksek olarak değerlendirilmesi demektir. Ancak denetçi döngü veya hesap kalemleri için ayrı ayrı yapısal risk düzeyi değerlendirebilir.

Denetçinin yapısal risk değerlendirmesi, hangi finansal tablo kalemlerinde yanlışlıklarla karşılaşma olasılığının en fazla veya en az olduğunun tahmin edilmesidir. *Genel düzeyde* yapısal riskin değerlendirilmesinde denetçinin dikkate alacağı başlıca faktörler şunlardır⁷:

- Müşteri işletmenin yapısı (iştirak veya bağılı ortaklık olup olmadığı),
- Finansal raporlarda yolsuzluklardan kaynaklanan hatalarla ilgili faktörler,
- Önceki denetimin sonuçları,
- Olağandışı (rutin olmayan) işlemler,
- Denetimin ilk kez veya yenilenen denetim olup olmadığı,
- İlgili kesimler (ilişkili taraflar),
- Varlıkların kötüye kullanılması şüphesi,
- Örneklemenin yapılanması,
- Tek tek yapılan hataların toplam etkisi,
- Hile riski değerlemesi.

İşletmenin yapısı ve bulunduğu sektör elbette belirli hesaplarda YR düzeyini artırır veya azaltır. Örneğin sadece TOKİ'ye iş yapan bir inşaat şirketi için satışlara yönelik YR düzeyi düşük olarak değerlendirilirken, taşeronlara yaptırılacak işler dolayısıyla satın almalara ilişkin YR yüksek olarak değerlendirilecektir. Denetçinin işletme ile ilgili geçmişte yaşamış olduğu tecrübeler de önemlidir. Çünkü benzer yanlışlıklar sistemli bir şekilde devam ediyor olabilir veya henüz düzeltici önlemler alınmamış olabilir. Örneğin, denetçi önceki yıllarda yapmış olduğu denetimlerde stoklara ilişkin çok sayıda yanlışlıkla karşılaşmış ise ve cari yılda da stok devir hızı yavaşlamış ise muhtemelen stoklara ilişkin her bir denetim hedefi için nispeten yüksek (belki de %100) ölçüde yapısal risk düzeyi değerlendirmesi gerekecektir. İşletmeler devir, birleşme, gibi olağan olmayan işlem veya olaylarla karşılaşmışlarsa, alışık olmadıkları için bu tür işlemlerin muhasebeleştirilmesinde hatalar yapılmış olabilir. Ayrıca tek tek önemsiz görünen yanlışlıkların toplam etkisi yüksek olabilir. Örneğin vadesi geçmiş alacaklar gibi. Bu tür hususlar YR değerlendirmesini etkileyecektir.

Denetçi topladığı bilgileri ve mesleki yargısını kullanarak, her bir denetim amacı, hesap veya döngü için uygun YR düzeyine karar verir. Örneğin, stok kalemi için YR düzeyi yüksek iken, sermaye kalemi için düşük değerlendirilebilir. Yapısal risk düzeyinin yüksek olması o denetim alanı ile ilgili toplanacak kanıt sayısını artırmanın yanı sıra daha tecrübeli denetçilerin bu alanda görev yapmasını da gerekli kılmaktadır.

ii) Kontrol Riski (KR): Bir hesap kalemi veya döngüde yanlışlıkların katlanılabilir sınırı aşması durumunda müşteri işletmenin iç kontrollerinin bunu önleme veya ortaya çıkarma konusunda başarısız olma olasılığının denetçi tarafından değerlendirilmesidir. Müşteri işletme etkili bir iç kontrol sistemine sahip değilse, denetçi bu riski yüksek bir düzeyde (%100) değerlendirecek ve buna göre denetim çalışmalarını planlayacaktır. Denetçinin kontrol riskini %100'ün altında değerlendirebilmesi için müşteri işletmenin iç

⁷ Denetçinin yapısal riski belirlemede dikkat edeceği faktörler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; (Demirbaş, 2005; 107-109).

kontrol yapısını tanıması ve etkililiğini değerlendirmesi şarttır. İç kontrolün doğal sınırlarından dolayı KR, sıfır olamaz.

iii) Bulgu Riski (BR): Bulgu riskini denetçi kontrol edebildiği için, “Planlanmış Bulgu Riski”, veya “Ortaya Çıkarma Riski” kavramları da kullanılabilir. BR, denetçinin ilgili bir iddia için tek tek veya birleştirilmiş olarak var olan önemli bir yanlışlığı denetçinin bulamaması riskidir. BR, denetçi tarafından bir denetim prosedürü uygulamasının etkililiğinin bir fonksiyonudur. BR, hiç bir zaman sıfır olamaz, çünkü denetçi hiç bir zaman hesap kalemi veya işlem grubunun tamamını denetleyemez. Ayrıca denetçinin uygun olmayan denetim prosedürleri uygulaması veya yanlış uygulaması, denetim sonuçlarını yanlış yorumlaması gibi diğer faktörler de söz konusudur. Diğer faktörler kapsamında şu hususlar da dikkate alınmalıdır; denetimin yeterli planlanması, denetim ekibinin uygun oluşturulması, mesleki şüphecilik uygulanması, gözetim ve gerçekleştirilen denetim çalışmalarının incelenmesi, kalite kontrol standartlarına uygun olarak denetim çalışmalarının sonlandırılması (SAS 107, Par.24).

BR, daha ileri aşamalarda denetim testlerinin türlerine göre şöyle bir ayrıma tabi tutulabilir: a) Ayrıntılı denetim testi riski, b) Destekleyici analitik prosedürler riski. BR, destekleyici denetim prosedürleri ve önemli yanlışlık riskine denetçinin vereceği karşılığın yönetimi için önemlidir.

Bulgu riski, denetim risk modelinde yer alan diğer risk faktörlerine bağlı olup, denetçinin toplayacağı destekleyici kanıt sayısına etki eder. Şayet döngü ya da hesap kalemleri için bulgu riski düşük belirlenmişse, toplanacak kanıt sayısı artacaktır.

Denetçi aşağıdaki hususlara dikkat ederek BR'nin gerçek düzeyini saptamaya çalışır:

- Uygun planlama, yönlendirme, gözetim ve inceleme,
- Denetim prosedürlerinin yapısını, kapsamını ve zamanını doğru saptama,
- Denetim prosedürlerini etkili bir şekilde gerçekleştirme ve sonuçları değerlendirme.

Denetim risk modelinin uygulanmasında, yasal sorumluluktan kurtulmak için denetçi azami dikkati göstermek zorundadır. Örneğin, yanlışlık ihtimali düşük olsa bile kontrol riski ve doğal risk düzeyini %50'den daha düşük değerleyemez. Denetimde risk değerlemesi önemli ölçüde uzmanlık ve mesleki yargı gerektirir. Bazı denetim firmaları denetçilerin bu mesleki yargıya ulaşmasına yardımcı olacak gelişmiş yollar bulurken, bazıları ise bu kararları denetim takımlarına bırakır (Demirbaş, 2005:122).

1.4.3. Hile Riskinin Değerlendirilmesi

Hile riski; “Yasal olmayan bir avantaj veya haksız bir kazanç sağlamak için aldatma dahil, idare, çalışan veya üçüncü kişilerle, yönetim arasından bir veya bir çok kişinin kasıtlı bir eylem gerçekleştirilmesi olasılığına denir” (IFAC, 2007:30). Denetçi müşteri işletmede hile (yolsuzluk) riskini (fraud risk), planlama dahil tüm denetim süresince göz önünde bulundurur.

Finansal tablolarda yapılan hileler ise, üst düzey yöneticilerin (tepe etkisi) veya işletmenin menfaatleri nedeniyle yapılabilmektedir.

Aşağıdaki tabloda hile risklerinin türleri özetlenmiştir.

Hile riski:

	Finansal Tabloların Manipülasyonu (Yüksek/düşük düzeyde kazanç raporlama)		Varlıkların Suistimali (Varlıkların şahsi kullanımı)	
Kim?	İşletme Sahipleri ve Yönetim	Çalışanlar	İşletme Sahipleri ve Yönetim	Çalışanlar
Niçin?	Şahsi fayda (vergi tasarrufu, işi yüksek fiyattan sat ya da ikramiye öde)	Şahsi fayda (Performans bazlı ikramiye elde et, kayıpları gizle ya da çalınan varlıkları gizle)	Şahsi fayda ya da ihtiyacı olan birine yardım et	Şahsi fayda ya da ihtiyacı olan birine yardım et
Nasıl?	İç kontrollerin ihmal edilmesi, yanlış/hatalı işlemler, gizli anlaşma, muhasebe politikalarının manipülasyonu, iç kontrolde zayıflıkların istismarı	Yanlış ya da hatalı kaydedilen işlemler, gizli anlaşma, muhasebe politikalarının manipülasyonu, iç kontroldeki zayıflıkların istismarı	İç kontrolü ihmal et, malzeme/varlık hırsızlığı, gizli anlaşma, iç kontrolde zayıflığın istismarı	Malzeme yada varlık hırsızlığı, gizli anlaşma, iç kontrolde zayıflığın istismarı
Ne kadar?	İşletmede yönetimin pozisyonuna ve iç kontrol konusundaki bilgiye bağlı olarak genelde büyük	Genelde küçük boyutlarda olur fakat tespit edilmemişse zamanla önemli büyüklüklere ulaşabilir	Genelde özel bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Eğer küçük başlamışsa bile eğer hızlı tespit edilmezse muhtemelen büyük	Genelde özel bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Küçük başlamışsa bile hızlı tespit edilmezse büyüyebilir.

(Kaynak: Mazars, 2012)

Bağımsız denetçinin hile ile ilgili sorumluluğunda açıklandığı üzere, UDS 240'a göre bağımsız denetçi, hem varlıkların yanlış kullanımı (çalışan hilesi) hem de hileli finansal raporlama (HFR) ile sonuçlanan kasıtlı yapılan yanlışlıklarla ilgilenir. Denetçi hile şüphesi duyabilir veya nadiren hilenin varlığını tanımlayabilir, ancak kesinlikle hilenin gerçekten meydana gelip gelmediği konusunda yasal bir saptama yapamaz.

HFR'ye üst yönetimin etkisinin yüksek olması ve müşteri kabul aşamasında üst yönetimin dürüstlüğüne ve iş yapış şeklinin denetçi tarafından araştırılıp, yüksek risk potansiyeli taşıdığı tespit edilen işletmeler, zaten denetçi tarafından reddedilecektir. Bununla birlikte denetçinin sözleşme sonrası HFR ile karşılaşma olasılığı olup, denetçinin sürekli mesleki şüphecilik yani **sorgulayıcı bir düşünce yapısı** içinde hareket etmesi, en dürüst kişilerin bile üzerlerindeki aşırı teşvik ve baskı nedeniyle hileli eylemlere karışabileceği hatırd tutulmalıdır.

UDS 240, SAS 99 ile benzer şekilde; bağımsız denetçinin finansal tabloların hile ve hatadan kaynaklanan önemli yanlışlık içerip içermediği konusunda makul güvence elde etmek için denetimin planlanması ve gerçekleştirilmesi sorumluluğunu hatırlatır. Standartlar hile riski değerlemesinde aşağıdaki hususların önemini vurgular. Bunlar:

- Mesleki şüphecilik ve hile farkındalığı üzerine yoğunlaşma,
- Denetim ekibinin kendi aralarında beyin fırtınası yaptığı toplantılar,
- Hile ile ilgili önemli yanlışlık riskini tanımlamaya yönelik bilgi toplamak,
- Hile tanıtım çalışmalarının ve bunlara karşı denetim planlamasının özetlenmesi,
- İç kontrollerin ihmal ettiği risk yönetimine yönelik zorunlu denetim prosedürleri,
- Denetimin sonuçlarının değerlendirilmesi,
- Üst yönetim, denetim komitesi ve diğerleri ile hile ile ilgili iletişimidir.

Bağımsız denetim ekibinin üyeleri, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların işletmenin finansal tablolarına etkisini aralarında görüşerek değerlendirir. Ekip üyeleri ilk değerlendirmeden sonra zaman zaman bir araya gelerek söz konusu değerlendirmeleri yapar. Değerlendirme toplantılarında kıdemli ekip üyelerinin bulunmasına dikkat edilir. Denetim ekibi arasındaki görüşmelerde; özellikle ele alınan konular; yönetimin hileli eylemlere karışmasını mümkün kılacak ortamın varlığı, hile yapmaya yol açacak fırsatlar, teşvikler ve baskıların bulunup bulunmadığı, yönetimin HFR'yi nasıl yapabileceği ve hilenin finansal tabloları nasıl etkileyeceği, bilginin nasıl gözleneceği, işletmede çalışan hilesinin olup olmayacağı, denetçinin hileden kaynaklanan önemli yanlışlık riskine nasıl karşılık vereceği hususlarıdır. Görüşmelerde ekip üyeleri, yönetimin güvenilirliği ve dürüstlüğü konusundaki inançlarını bir kenara bırakmalıdır.

UDS 240'a göre hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerini tanıma ve değerlendirmede denetçinin uygulayacağı denetim prosedürleri ve ilgili faaliyetler şunlardır:

- Yönetim ve işletme çalışanları ile yapılan görüşme;*** Özellikle bu tür görüşmeler, çalışan hilesinden kaynaklanan ve finansal tabloları da etkileyen önemli yanlışlık riski ile ilgili yararlı bilgi kaynağını oluşturur. Denetçi işletme içinden hile şüphesi veya varlığı konusunda örnek olarak şu kişilerle görüşebilir; finansal raporlama sürecine doğrudan katılmayan personel, farklı yetkilere sahip çalışan etik kurul başkanı veya eş değer konumdaki yetkili gibi.
- Yönetimin gözetim fonksiyonuyla ilgili bilgi elde etme;*** denetçi yönetimin yasalara uygunluk, finansal kontrol, riskleri izleme sistemi gibi genel yapısını anlamaya çalışır. Yönetimin hile ve önlemeye yönelik kontroller konusundaki kurumsallaşma düzeyini anlamaya çalışır. Yönetim ile yapılan görüşmelerde; denetçi yönetimden, bu güne kadar bir hile olayı ile karşılaşmış olup olmadığını öğrenmeye çalışır. Yönetimin tanımlanmış hile riskini değerlendirme sürecini (risklerin tanımlanması, etkilerinin ve karşılaşma sıklığının değerlendirilmesi ve önemli etkiye sahip olanlara karşılık verilmesi) araştırır. Denetçi işletmede iç denetçilerle ve finansal raporlama ile ilgili kişilerle de benzer nitelikte görüşmeler yapar.
- Diğer bilgi kaynakları ve beklenmeyen ve istisnai ilişkiler;*** denetçi gerek analitik inceleme prosedürlerini uygulayarak gerekse kendisine gelen bilgi kaynaklarından

yararlanarak işletmenin hile riskine yönelik bilgiler elde edebilir. Denetçi analitik inceleme prosedürlerini uygulayarak işletme ve çevresiyle ilgili beklenmeyen ve istisnai ilişkileri dikkate alır. Denetçi beklentileri ile analitik inceleme prosedürü (AİP) sonuçlarını karşılaştırır ve sonuçları hile riski açısından değerlendirir.

SAS 99'a göre hileli finansal raporlama, gelirlerdeki manipülasyondan kaynaklanması nedeniyle denetçinin gelir hesaplarına AİP uygulaması önerilmektedir. Gelir hesapları üzerindeki beklenmedik veya olağan dışı ilişkiler HFR'nin göstergesi olabilir. Örnek olarak; belirli bir süre (aylık / üç aylık) kayıtlardaki satışlar ile üretim kapasitesi, fiili üretim sonuçları karşılaştırılabilir. Satış trendine bakılarak, fiktif satışlar, müşterilerle yapılan ve bilinmeyen satışların varlığı, önemli tutarlarda iadeler gibi gelir hesapları ile ilgili sapmalar araştırılabilir. Aşağıdaki tabloda hile riski saptamaya yönelik yapılmış bir AİP örneği sunulmuştur.

Tablo: Hile Riski Saptamaya Yönelik Analitik İnceleme Örneği

ABC Metal A.Ş. Özet Gelir Tablosu				
	31.03.2012	31.03.2011	Değişim TL	Değişim %
A. Net Satışlar	8.267.000	1.480.000	6.787.000	458
B. Satışların Maliyeti (-)	(8.138.000)	(1.330.000)	6.808.000	511
Brüt Satış Karı / Zararı	129.000	150.000	(21.000)	(14)
C. Genel Yönetim Giderleri (-)	(97.000)	(24.100)	(72.900)	302
D. Paz. Satış ve Dağ. Giderleri	(140.500)	(9.900)	(130.600)	1.319
Faaliyet Karı / Zararı	(108.500)	116.000	(224.500)	(193)
E. Diğer Gelirler	710.000	120.000	590.000	491
F. Diğer Giderler (-)	(521.000)	(31.000)	(490.000)	(1.580)
H. Finansman Giderleri (-)	(359.000)	----	(359.000)	N/A
Vergi Öncesi Net Kar / Zarar	(278.500)	205.000	(483.500)	(235)
I. Vergi Karşılığı (-)	-----	(41.000)	(41.000)	N/A
Dönem Net Karı / Zararı	(278.500)	164.000	(442.500)	(270)

ABC Metal A.Ş. 2009 yılında faaliyete başlamış olup, şirket bir yandan faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan yatırımlarına devam etmektedir. 2012 yılının ilk üç ayında satışların maliyetinin yüksek olmasının nedeninin 2010 yılında alınan ve kullanılmaya başlanan yeni makinelerin amortisman giderleri olduğu öğrenilmiştir. Ayrıca şirketin büyümesine paralel olarak 2012 yılının ilk üç ayında pazarlama ve genel yönetim giderlerinde artış olduğu anlaşılmıştır. Şirkete yeni alınan krediler nedeniyle geçmişte olmayan finansman giderleri cari dönemde söz konusu olmuştur.

d) Hile riski faktörleri; Hile risk faktörleri hile üçgeni adı verilen şu üç koşulun olması halinde mümkündür: a) hileye yol açan teşvik ve baskılar, b) hile fırsatı ve c) hile eylemini meşrulaştırma veya haklı göstermedir. Söz konusu 3 koşula ilişkin örnekler

UDS 240'da sıralanmış olup, bunlardan denetçilerin en fazla karşılaştıkları aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo: Hileli Finansal Raporlamaya Yol Açan Başlıca Risk Faktörleri - Örnekler

<p>1) İşletme Yönetiminden Kaynaklananlar:</p> <p><i>a) Baskılar:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- Ödüller: İşletme personeline ve yönetime, ulaşılması güç hedefler karşılığında ödüllendirme politikası.- Tahminler: Yönetim, finansal kuruluşlara ve alacaklılara gerçekleştirilmesi çok güç ve gerçekçi olmayan tahminleri başarma sözü vermesi.- Vergi kaçırma: Yönetimin daha az vergi ödemek için, raporlanan karları minimize etme isteği. <p><i>b) Fırsatlar:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- Yönetimin tutumları: Yönetim, iç kontrol ve finansal raporlamaya gereken ilgiyi göstermemesi.- Üst yönetimde yüksek personel devir hızı.- Yönetim ile bağımsız denetçi arasında ilişkilerde başarısızlık: Yönetimin muhasebe, denetim ve raporlama konularına sık sık itiraz etmesi, denetçiden makul olmayan isteklerde bulunulması, denetçiye baskı uygulanması gibi.- Kurumsal yönetim yapısının zayıf olması: Yönetim kurulu üyelerinin yeterli tecrübeye sahip olmaması veya bağımsız olmaması. Üyelerin muhasebe, iç kontrol, finansal raporlama gibi alanlara yeterince ilgi göstermemesi.
<p>2) İşletme Dışındaki Koşullardan Kaynaklananlar:</p> <ul style="list-style-type: none">- <i>Yeni yasal düzenlemelere</i> hızla uyum sağlamada başarısızlık.- <i>Yeni rekabet koşulları</i>, azalan kar marjları ile birlikte değişen bir pazar yapısı.- <i>Endüstriyel trendler</i>: Hızla değişen teknoloji, hızla modası geçen ürünler, iflas eden işletme sayısındaki artış gibi.
<p>3) Faaliyetlerin Özellikleri ve Finansal Durumdan Kaynaklananlar:</p> <p><i>a) Nakit akışları:</i> Faaliyet sonuçlarından nakit yaratma konusunda beceriksizlik. İşletmenin mevcut durumu koruması için yeni kaynağa şiddetli ihtiyaç duyması.</p> <p><i>b) Tahminler:</i> Alışılmadık subjektif yargılara ve belirsizliklere göre varlıklar, borçlar, gelirler ve harcamalar için önemli tahminler yapmak. Yakın gelecekte işletmede önemli ölçüde finansal değişikliğe yol açacak tahminler (örneğin, alacakların tahsili, stok değerlemesi, gelir tanımının zamanlaması gibi).</p> <p><i>c) Grup içi ilişkiler:</i> Grup içi önemli, olağan dışı ilişkiler. Denetim dışı önemli grup içi ilişkiler.</p> <p><i>d) Karmaşıklık:</i> Özellikle dönem sonunda kapanmış olan, önemli, alışık olunmayan çok sayıda karmaşık işlem. İşletmenin tam olarak açıklayamadığı önemli banka hesapları veya vergi cenneti olarak bilinen yerlerle ilişkiler. Aşırı derecede karmaşık örgüt yapısı</p>

(Örneğin, işletmeyi kontrol eden birim veya kişileri belirlemede karşılaşılan güçlük gibi).

e) *Büyüme / karlılık*: Özellikle aynı sektörde faaliyet gösteren diğer işletmelere göre alışık olunmayan bir hızda büyüme ve karlılık oranları.

f) *Bağımlılık / savunmasızlık*:

- Faiz oranlarındaki değişimlerden zarar görme.
- Alışık olunmayan yüksek borçlar ve en düşük düzeyde borç geri ödemeleri.
- Borç sözleşmelerini yenilemede karşılaşılan güçlükler.
- Gerçekçi olmayan ve saldırgan satış ve teşvik programları.
- Yakın gelecekte iflas tehlikesi. İcra işlemleri veya iyi karşılanmayan hisse devirleri.
- Yapılmakta olan önemli anlaşmaların olumsuz sonuçlanması.
- İşletmenin finansal durumunun zayıflaması veya bozulması sonucu, yönetimdekilerin işletme borçlarına karşı kişisel teminat (kefalet) vermesi.
- Tek tedarikçi ve/veya tek müşteriye aşırı bağlılık.

Kaynak: (IFAC, 2007:147-150).

İşletmenin büyüklüğü, karmaşıklığı, ortaklarının özellikleri, dikkate alınacak hile risk faktörlerini önemli ölçüde etkiler. Örnek olarak büyük ölçekli işletmelerde; yönetimin etkili bir gözetim fonksiyonu, etkili bir iç denetim birimi, yürütme kurallarının yazılı olarak varlığı gibi hususlar çok önemlidir. Denetçinin denetimin ilerleyen aşamalarında, işletmede bölümler/birimler bazında hile riski faktörlerine dikkat etmesi, denetçiye de farklı bir bakış açısı sunacaktır. İşletmenin üst yönetimlerinde HFR yapıldığını gösteren “kırmızı bayrakları” saptamak güç olmakla birlikte denetçi, aşağıdaki sıralanan hususlara benzer sorular sorarak söz konusu göstergeleri saptayabilir⁸:

- İşletmenin asıl faaliyetlerindeki yavaşlamalar,
- Belirlenen kar hedeflerinin tutarlı olarak yakalanamaması,
- İşletmenin hedeflerine ulaşabilmek için sorgulanabilir gelir kaynakları,
- Konsinye malların satış hasılatı olarak kaydı,
- Gelir tanıma politikalarında yapılan önemli değişiklikler,
- Önemli işletme birleşmeleri,
- Nakit akışıyla net gelir arasındaki tutarsızlık ve negatif nakit akışına rağmen karlılığın artması,
- Şüpheli ve değersiz alacakların gizlenmesi,
- Özellikle yılın son günü kapatılan önemli, olağandışı ve çok karmaşık işlemler,
- Satış hasılatını yüksek göstermek amacıyla müşterilere daha sonra geri almak üzere satış yapılması,
- Ödeme sürelerinin uzatılması.

Risk faktörleri; yönetimin özelliklerinden, kontrol ortamından, endüstri koşulları ve işletmenin özelliklerinden de etkilenir. Yukarıda sıralanan faktörlerin ne ölçüde risk unsuru olup olmadığına karar verecek olan kişi, denetçidir. Denetçi mesleki yargısını kullanarak o işletme için geçerli olan risk faktörlerini ortaya çıkarmalıdır.

⁸ Hileli finansal raporlama ve yaratıcı muhasebe hakkında fazla bilgi için bakınız; Çıtak, 2009.

Denetim standartları hile riskini değerlendirme çalışmalarının *belgelendirilmesini* önermektedir. Denetçi hile risklerini tanımlayıp, belgelendirdikten sonra, müşteri işletmede hile riskini azaltacak mekanizmaların olup olmadığını da araştırır. Örnek olarak; işletmede kurumsal yönetim düzeyi, etiğe dayalı bir iş kültürünün bulunup bulunmadığı, yönetimin hile riskini değerlendirme sorumluluğu, hile konusunda varsa denetim komitesinin gözetimi gibi. Denetçi müşteri işletmede HFR'ye yol açacak hile riski göstergelerini saptamak için bu amaçla hazırlanmış sorulardan oluşan anket formlarından yararlanabilir⁹.

Aşağıdaki tabloda hile risklerinden kaynaklanan doğal risklerin değerlendirilmesine sayısal bir örnek verilmiştir.

Tablo: Doğal Risklerin Değerlendirilmesi

Hile Riskleri						
Risk Olayı/Kaynağı	Risk Faktörlerinin Uygulanması	İddialar (Beyanlar)	Doğal Risk Değerlendirme			Önemli Risk mi? E/H
	Finansal tablolarda yanlış beyanlar nelerdir ve ne yöndedir?	YBDVDe	Belirmesi Muhtemel	€ Etkisi	Birleştirilmiş Puan	
Baskılar						
Vergi yükünü minimize etmek	Yetkilendirilmemiş yevmiye kayıtları/finansal tablo manipülasyonu	BDDe	4	5	20	E
Hızlı büyümenin finansmanda baskı oluşturması	İhlal edilen banka sözleşmesini önlemek için finansal tablo manipülasyonu	Y	4	5	20	E
Vergi yükünü minimize etmek	Geliri düşürmek için tahminlerde yönetim tarafılığı	BD	4	4	16	E
Belli eşiklerin üstünde satışlara bağlı personeline	Eşikleri karşılamak için satışlar. Ancak ikramiye tutarları düşük	V	3	2	6	H
Sözleşme yapmak için rüşvet ödeme	İtibarın zarar görmesi, harcamaların abartılması, tahakkuk etmemiş cezalar.	BDV	2	2	4	H

⁹ Çalışan hilesine saptaya yönelik "Hile Riski Değerleme Listesi" (Anket formu) örneği için bakınız; Nejat Bozkurt, İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri, Alfa Yayınevi, ss.439-442.

Fırsatlar						
Hasılatın muhasebeleştirilmesi	Muhasebe politikalarının tutarsız uygulanması	BDV	3	4	12	E
İlişkili taraf işlemlerinin kullanımında önemli artış	Satışlar/alımlar düşük/yüksek değerlenmiş olabilir	De	4	5	20	E
Zayıf stok kontrolü	Stoklardan çalınan mamüller	V	4	3	12	H
Nakit satışların zayıf kontrolü	Çalınan mamül/nakit	V	4	3	12	H
İlişkili taraflarla işlemler	Satışlar/alımlar tamamlanmış, uygun değerlenmiş ya da finansal tablolarda açıklanmış olmayabilir.	Yaygın	3	4	12	H
Rasyonelleşme (Meşrulaştırma)						
Geçici işçilerde düşük moral	Çalınan mamüller ya da nakit	V	3	2	6	H

Not: Tahminlerde, izinsiz yevmiye kayıtlarında, hızlı büyümeyi finansılamak için baskı ve ilgili taraf işlemlerinde muhtemel yönetim tarafılığı önemli risk olarak değerlendirilir (toplam skorun 20'yi geçtiği durumlarda). Önemli riskler denetçi tarafından bu tür risklere uygun işletmenin ilgili kontrollerinin anlaşılmasını sağlamayıda içeren özel denetim dikkati gerektirir. Eğer kontrol yoksa muhtemelen önemli eksiklik söz konusudur. Hasılatın muhasebeleştirilmesinin 16'dan düşük bir toplam puana sahip olduğuna ve önemli risk olarak varsayıldığına dikkat edin. (UDS 240.26)

(Kaynak: Mazars, 2012)

1.4.4. Önemli Yanlışlık Riskleri

Risk değerlendirme sürecinin önemli bir bölümü, denetçinin yargısına göre belirlenen hangi iş ve hile risklerinin önemli olduğunu saptamaktır. Denetim risk modeline göre ise, denetçi, YR ve KR'yi ayrı ayrı değerleyebileceği gibi ikisini birlikte yani önemli yanlışlık riskini de değerlendirebilir. UDS 315'e göre, önemli yanlışlık risklerini değerlendirmek için denetçi;

- Finansal tablolardaki açıklamalar, işlem grupları ve hesap kalanları ile ilgili riskleri ve iç kontrolü de içine alan işletmenin ortamını tanıma çabaları sonucunda riskleri saptamalı,
- Tanımladığı risklerin finansal tablolara yaygın etkisinin olup olmadığı ve hangi iddialarla ilgili olduğunu değerlemeli,

- c) İddia düzeyinde nelerin yanlış yapılacağına ilişkin tanımlanan risklerle ilgili denetçinin test etmeyi amaçladığı kontrolleri dikkate almalı,
d) Yanlışlığa yol açma ihtimalini göz önünde bulundurmalıdır.

UDS 315'e göre, denetçi önemli yanlışlık riskini tanıma ve değerlendirme çalışmasını iki seviyede gerçekleştirir. Bunlar: a) Finansal tablo düzeyinde, b) İşlem grupları, hesap kalanları ve açıklamalar için iddia düzeyindedir.

a) Finansal Tablo Düzeyinde Önemli Yanlışlık Risklerini Değerleme:

Finansal tablo düzeyinde önemli yanlışlık risklerinden kastedilen, bir çok iddiayı etkileme ihtimali olan ve bütün olarak finansal tabloları ilgilendiren risklerdir. Bunlar daha çok, iddia düzeyinde önemli yanlışlık risklerini artıran durumları temsil eder. Örneğin; yönetimin iç kontrolleri ihmal etmesi gibi. Denetçi, finansal tablo düzeyindeki riskleri özellikle hile kaynaklı risklere dikkat ederken saptar. Bunun yanında işletmenin kontrol ortamındaki eksiklik veya ekonomik koşulların bozulması gibi diğer faktörler finansal tablo düzeyinde risklerin ortaya çıkmasına yol açar.

b) İddia Düzeyinde Önemli Yanlışlık Risklerini Değerlendirme:

İşlem grupları, hesap bakiyeleri ve açıklamalar için iddia düzeyinde önemli yanlışlık risklerini de dikkate almak gerekir. Çünkü söz konusu riskler, iddia düzeyinde gerekli denetim kanıtı elde etmede ileri denetim prosedürlerinin yapısı, zamanı ve kapsamının belirlenmesine doğrudan yardımcı olur. İddia düzeyinde risk değerlendirme çalışmaları, denetçiye finansal tablo düzeyinde riskleri belirlemeye götürür. Olası yanlışlıkların farklı türlerini dikkate almak için denetçinin yararlandığı iddialar aşağıdaki tabloda belirtildiği formda dikkate alınabilir.

Tablo: İddia Düzeyinde Önemli Yanlışlık Risklerinin Değerlendirilmesi

İDDİALAR	İşlem Grupları	Hesap Bakiyeleri	Sunuş ve Açıklamaları
Meydana Gelme (Occurrence) ¹⁰	X		X
Tamlık (Completeness)	X	X	X
Doğruluk (Accuracy)	X		X
Hesap Kesimi (Cutoff)	X		
Sınıflandırma (Classification)	X		X
Varolma (Existence) ¹¹		X	
Haklar ve Yükümlülükler (Rights and Obligaitons)		X	X
Değerleme ve Dağıtım (Valuation and Allocation)		X	X
Anlaşılabilirlik			X

¹⁰ Meydana gelme; kaydedilen işlemler ve olaylar gerçekleşmiş olup, işletmeyi de ilgilendirmektedir.

¹¹ Var olma; varlıklar, borçlar ve öz sermayenin mevcudiyetidir.

(Understandability)			
---------------------	--	--	--

(**Kaynak:** UDS 315 Paragraf A.111'den geliştirilmiştir)

Denetçinin kontrol ortamını tanıma ve değerlendirme çalışmaları dolayısıyla yapmış olduğu risk değerlendirme prosedürleri ile elde ettiği bilgiler, risk değerlemeyi desteklemek için denetim kanıtı olarak kullanılır. Risk değerlendirme çalışmaları sonucunda, denetçi daha ileri denetim prosedürlerinin yapısını, zamanını ve kapsamını belirler.

Bir işletmede önemli yanlışlık riskini gösteren durumlar UDS 315'de aşağıdaki tablodaki gibi sıralanmıştır¹².

Tablo: Önemli Yanlışlık Risklerinin Varlığını Gösteren Olaylar ve Durumlar

a) Ekonomik olarak istikrarsız (büyük ölçekli devalüasyon, enflasyon) bölgelerdeki işlemler,
b) Vadeli işlemler gibi volatitesi yüksek piyasalardan etkilenen işlemler,
c) Düzenlemelerin büyük ölçüde karmaşık olması,
d) Sermaye ve yabancı kaynak teminine ilişkin kısıtlar,
e) İşletmenin faaliyet gösterdiği sektördeki değişiklikler,
f) Arzdaki değişiklikler,
g) Yeni ürünler veya hizmetler geliştirmek veya sunmak ya da yeni faaliyet alanlarına kaymak,
ğ) Yeni bölgelere doğru yayılmak,
h) Büyük hacimli ele geçirme işlemleri veya yeniden yapılanma veya diğer olağandışı olaylar gibi işletmeye ilişkin değişiklikler,
ı) Satılması olası işletmeler veya faaliyet alanları,
i) Karmaşık iştirak ilişkileri ve müşterek yönetime tabi tabi teşebbüsler,
j) Bilanço dışı kaynak kullanımı, özel amaçlı işletmeler ve diğer karmaşık finansal anlaşmalar,
k) İlişkili taraflarla önemli işlemler,
l) Muhasebe ve finansal raporlama konusunda yeterli donanımına sahip personel eksikliği,
m) Yöneticiler dahil kilit personeldeki değişiklikler,
n) İç kontrol sisteminde özellikle işletme yönetimince saptanamayan zayıflıklar,
o) İşletmenin bilişim teknolojisi stratejisi ile faaliyet stratejileri arasındaki tutarsızlık,
ö) Bilişim teknolojisi ortamındaki değişiklikler,
p) Finansal raporlamayla ilgili yeni bilişim teknolojisi sistemlerini kullanıma geçirilmesi,
r) Düzenleyici otoriteler tarafından işletmenin işlemleri veya finansal sonuçları hakkında bilgi istenmesi,
s) Geçmişteki yanlışlıklar, hataların tarihçesi veya son dönemde yapılan önemli düzeltmelerin tutarı,
ş) İşletme içi işlemler ve son dönemde yapılan yüksek tutarlı gelir işlemleri dahil rutin olmayan veya sistematik olmayan önemli tutardaki işlemler,

¹² SPK Seri X, No: 22 Tebliğ Ek 10.

t) Borcun yeniden yapılandırılması, satışa konu varlıklar ve pazarlanabilir menkul kıymetlerin sınıflandırılması gibi işletme yönetiminin niyetine dayalı olarak kayıtlara alınan işlemler,   u) Yeni muhasebe duyurularının uygulanması,   ü) Karmaşık süreçleri içeren muhasebe değerlendirme işlemleri,   v) Muhasebe tahminleri gibi değerlendirilmesinde önemli belirsizlikler bulunan olaylar ve işlemler,   y) Satış garantileri, finansal garantiler ve çevrenin temizlenmesi gibi konularda devam eden davalar ve şarta bağlı yükümlülüklerdir.

(Kaynak: UDS 315 EK 2)

UDS 315'e göre **önemli (yanlışlık) riskleri** ; genellikle alışılmadık önemli işlemler veya yargısal durumlardan kaynaklanır. Alışılmadık işlemler hem nadiren meydana gelmiştir, hem de yapısı ve büyüklüğü söz konusudur. Yargısal durumlar ise muhasebe tahminlerinin oluşturulması dahil önemli ölçüde belirsizlik söz konusudur. UDS'ye göre, alışılmadık önemli işlemler için aşağıdaki durumlar da söz konusu ise önemli yanlışlık riski daha dikkat çekicidir. Bunlar:

- Spesifik bir muhasebe işlemine yönetimin artan müdahalesi,
- Veri toplama ve işleme sürecine, artan oranda elle müdahale,
- Karmaşık hesaplamalar ve muhasebe tahminleri,
- Alışık olmayan işlemlerin, mevcut kontrollerin ortaya çıkaramayacağı ya da önleyemeyeceği kadar karmaşık olması.

Önemli yargısal durumlarda önemli yanlışlık riskini artıran hususlara örnek ise;

- Gelirin tanımlanması veya muhasebe tahminleri için muhasebe prensiplerinin farklı yorumlanması,
- Geleceğe yönelik yapılan tahminlerde subjektif ya da karmaşık olunması.

UDS 330'a göre, önemli bir risk söz konusu ise denetimi, daha ileri denetim prosedürleri ile sonuçlandırmak gerekir. Önemli riskler, hile ilgili önemli yanlışlık riskleri de olabilir.

Aşağıdaki tabloda özellikle küçük ölçekli işletmelerde önemli risklerin özellikleri ile denetçini önemil risklere vereceği cevaplara ilişkin örnekler yer almaktadır.

İş ve hile riskleri belirlendikten ve değerlendirdikten sonra, dikkat önemli risklerin varlığına verilebilir. Önemli riskler özel denetim dikkati gerektirir.

Önemli riskler her hangi bir hafifletici kontrolün dikkate alınmasından önce değerlendirilir. Önemli risk doğal riski (ilgili iç kontrolü göz önünde bulundurmadan önce) esas alır ve birleştirilmiş riski (doğal risk ve iç kontrol riskini göz önünde bulundurmadan önce) esas almaz. Örneğin, büyük ölçüde elmas sahibi bir işletme yüksek bir çalınma riskine sahiptir. Yönetimin yanıtı tesis güvenliğini sağlamaktır. Önemli yanlış beyanın birleştirilmiş riski bu yüzden minimaldir. Ancak, kaybetme riskinin yüksek ve muhtemel olduğu için (iç kontrolü

göz önünde bulundurmadan önce) ve riskin büyüğünün finansal tablolarda önemli bir etkisi olacağından risk “önemli” olarak belirlenecektir.

Önemli risk kaynakları:

Küçük işletmelerde önemli riskler genelde şunlarla ilişkilidir:

İlgili konu / Karakteristikler bilgi	
Alışılmadık (Rutin olmayan) önemli işlemler	<ul style="list-style-type: none">• Sistematiik süreçle ilgili olmayan ve alışılmadık işlemler• Boyutları yada niteliklerine bağılı olarak sık olmaması (örneğin diğeri bir işletmenin satın alınması) işlemleri• Yönetim müdahalesini gerektirir:<ul style="list-style-type: none">➢ Muhasebe işlemleri oluşturmak, ve➢ Veri toplama ve işleme• Karmaşık hesaplamalar ve muhasebe prensipleri içermesi• İşlemlerin niteliğı, risklere etkili iç kontrol uygulanmasının zorlaştırılması
Önemli yargısal konular	<ul style="list-style-type: none">• Önemli ölçüm belirsizliğı içirme (muhasebe tahminlerinin geliştirilmesi gibi)• Muhasebe prensipleri farklı yorumlanabilir (örneğin muhasebe tahminlerinin hazırlanması veya hasılatın muhasebeleştirilmesinin uygulanması).• Yönetimin gereken yargısı subjektif, karmaşık ya da gelecek olaylarının etkileri hakkında tahminler gerektirebilir (örneğin gerçeğe uygun değer ile ilgili yargılar, hızlı eskimeyle ilgili olan stokların değerlemesi vs).
Önemli işlemsel riskler	<ul style="list-style-type: none">• Büyük bir iş süreci ile ilgili az sayıda da olsa işlemsel riskler olabilir (satış sürecinde kargolanmış fakat faturalanmış ürünler gibi).
Hileler	<ul style="list-style-type: none">• Hasılatın muhasebeleştirilmesi. Bu varsayılan önemli risktir.• Yönetimin tahminlerde taraflılık göstermesi ya da ihmali etmesi vb.• Satışlar veya alışları artırmaya yönelik başlıca ilişkili kişilerle işlemlerin kullanılması• Tedarikçi veya müşterilerle gizli anlaşma• Kaydedilmemiş ya da hayali işlemler

Önemli risklere cevap vermek:

Denetim adımları	Tanım
İç kontrol tasarımının & her önemli riske uygulanmasının değerlendirilmesi	Yönetim önemli riskleri hafifletiren iç kontrolü dizayn edip uyguladı mı? Kontrol çevresi, risk değerlendirmesi, bilgi sistemleri ve unsurların gözlemlenmesini içerebilen kontrol aktiviteleri ve endirekt kontrolleri gibi direkt kontrollerin varlığını göz önünde bulundur. Denetçi yönetimin uygun cevap vermediğine karar verirse (önemli risklere iç kontrollerin uygulanmasıyla) yönetimden sorumlu olanlarla iletişime geçilecek işletmenin iç kontrolünde önemli bir eksiklik olacaktır.
Belirlenen önemli risklere karşı denetim yanıtının oluşturulması	Planlanan ileri denetim prosedürleri yüksek güvenilirlikte denetim kanıtı elde edebilmek için tasarlanır ve kontrol testlerini ve asli prosedürleri içerir.
Önceki dönemlerde elde edilen kanıtlara güvenmeme	•Faaliyet verimliliğinin testleri önemli riski hafifletiren bir kontrol için planlandığında, önceki denetimlerde elde edilen iç kontrolün faaliyet verimliliği hakkındaki denetim kanıtına denetçi güvenmeyebilir.
Asıl analitik prosedürlerin tek başına yeterli olmadığı	•Kendi başına asli analitik prosedürlerin kullanımı önemli bir riske yanıt açısından uygun olmayabilir. Önemli risklere yaklaşım sadece maddi doğruluk prosedürlerinden oluştuğunda denetim prosedürleri şunlardan oluşabilir: •Tek başına maddi doğruluk testleri; ya da •Maddi doğruluk testleri ve asıl analitik prosedürlerinin birleşimi

(Kaynak: Mazars, 2012)

Denetimde YR ve KR denetimin bütünü için değerlendirilmez. YR ve KR, her bir döngü, ya da döngü içerisinde her bir hesap, hatta çoğunlukla her bir hesap için her bir denetim amacına yönelik değerlendirme yapılır. Dolayısıyla aynı işletmede farklı hesaplar için farklı YR ve farklı KR düzeyleri değerlendirilmiş olabilir. Ancak denetim riski, denetimin bütünü için söz konusu olup, genellikle her bir döngü veya hesapta aynı düzeyde dikkate alınır.

Hile riski ile bilgi teknolojileri arasında yakın ilişki vardır. Zayıf tasarlanan veya yetersiz kontrollere sahip olan bilişim teknolojisine sahip işletmelerde hileli finansal raporlama, varlıkların zimmete geçirilmesi ve yolsuzluklara rastlanabilir (Özkul ve Özdemir, 2011:79). Denetçi finansal raporlama ile ilgili işletme süreçleri dahil bilgi sistemini incelerken, hem elle hem de bilgi teknolojisi kapsamında prosedürleri tanır. Denetçi özellikle finansal raporlama sürecinde işlemlerin nasıl başlatıldığı, kayıt süreci ve raporlama işlemlerini araştırır, kontrol prosedürlerini tanımaya çalışır. Genellikle iç kontrolün otomasyon unsurları, elle yapılanlara

göre daha güvenilirdir. İşletmenin bilgi sisteminin yapısı ve özelliklerine bağlı olarak iç kontrol risklerinin kapsamı ve yapısı değişir.

1.4.5. Bilişim Teknolojisi Ortamını Tanıma ve Risklerini Değerlendirme

UDS 315'e göre; denetçi müşteri işletmenin bilişim teknolojisi (IT)'den kaynaklanan riskeler nasıl yanıt verdiğini anlamalıdır.

Bilgi veya bilişim teknolojisi işletmeye bir takım yararlar yanında riskleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin, e-ticaretin bir işletmenin satışlarını artırması mümkündür. Benzer şekilde Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP) (Enterprise Resource Planning – ERP), Elektronik Veri Aktarımı (EVA) (Electronic Data Interchange – EDI)'de işletmede amaçlara ulaşmaya katkı sağlayan BT sistemleridir¹³. Bağımsız denetçi işletmenin aşağıda açıklanan bilişim teknolojisi (BT) risklerini ve söz konusu risklere karşı geliştirilmiş BT kontrollerini birlikte değerlendirmek suretiyle işletmenin BT ortamını tanıyacaktır.

UDS 315'e göre işletmede BT sisteminin olmasının iç kontrol ortamına sağladığı yararları aşağıdaki örnekler verilmiştir (Parağraf, A.55):

- Büyük hacimli veri ve işlemlerde dahi karmaşık hesaplamaların yapılması, işlerin tanımlanan kurallara uygun yapılması,
- Bilginin doğruluğu, ulaşılabilirliği ve zamanlılığını geliştirme,
- Ayrıntılı bilgi analizlerine imkan verme,
- İşletmenin politikalarına, prosedürlerine ve faaliyetlerine ilişkin performansın izlenmesini artırma,
- Kontrollerin atlanması riskini azaltma,
- Etkili bir görevlerin ayrımının başarılmasına yardımcı olmasıdır.

1.4.5.1. Bilişim Teknolojisi Riskleri

BT, bir işletmenin iç kontrolünü güçlendirmekle birlikte aynı zamanda genel *kontrol riskini de* etkiler. BT sistemleri elle yapılan (manuel) hataları azaltmakla birlikte, yeni riskleri de beraberinde getirir. BT kullanımıyla birlikte görülebilir denetim izinin kaybolmasından dolayı yanlışlıklar bulunamayabilir. Ayrıca birçok BT sistemlerinde geleneksel yetkilendirme artık bilgisayar tarafından otomatik olarak yapılmaktadır. İnsanın sisteme müdahalesi sadece veri girişinde söz konusu olmaktadır. Diğer yandan, BT, geleneksel görevlerin dağılımını azaltmıştır. Çünkü BT fonksiyonu birçok görevi merkezileştirmektedir.

BT riskleri işletmenin bulunduğu sektöre, işletmenin bilgi sisteminin yapısına, iç ve dış bir çok faktöre bağlıdır. Ayrıca değişen koşullar sürekli BT risklerini ve bunlara karşı

¹³ ERP sistemi, modüllerden oluşan bir yazılım olup, tek bir veri tabanından yararlanarak ve işletme süreçlerini entegre ederek bilgi yönetiminde işletmeye önemli kolaylıklar sağlar. ERP yoluyla işlemlerin gerçek zamanlı işlenmesi, fonksiyonlar/birimler arasında bilgi paylaşımı ve kesintisiz iletişim, işlem performansını geliştirme, veri kayıpları ve hataların azaltılması, zamanında karar verme mümkün olmaktadır. EDI ise, işletmede ve işletme ile ilgili paydaşlar (bayiler gibi) arasında belgelerin elektronik form şeklinde bilgisayarlar arasında dolaşımını sağlayan bir sistemdir. İnternette de yararlanmak suretiyle EDI, işlerin etkili bir şekilde gerçekleşmesine ve çok az veri kaybına yol açmaktadır.

alınacak önlemleri (kontrolleri) etkilemektedir. BT riskleri işletmeden işletmeye değişmekle birlikte ortak özellik gösteren BT riskleri şöyledir¹⁴:

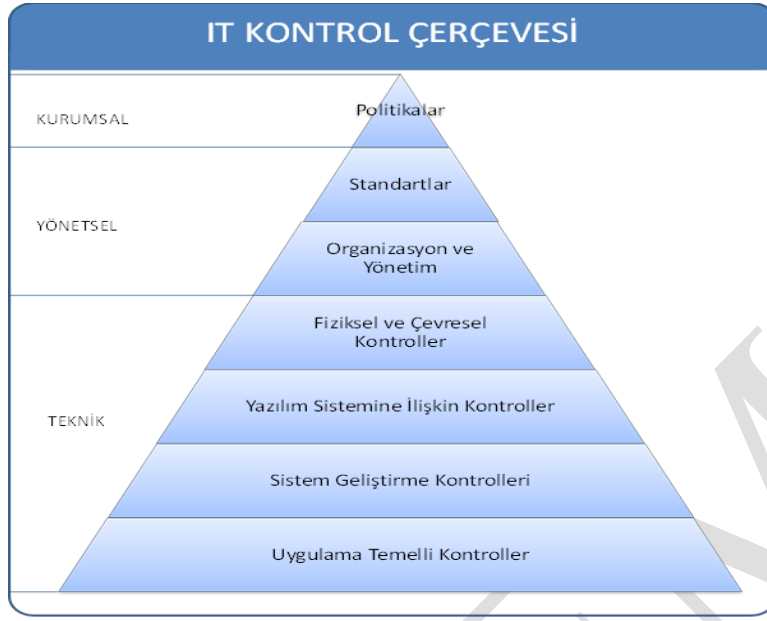
- a) *Seçim riski*: Tercih edilen BT, işletmenin stratejik amaçlarına uygun olmayabilir. BT işletmenin mevcut uygulamasına uyum sağlamayabilir veya yeterince esnek olmayabilir.
- b) *Gelişme riski*: BT kullanılması sırasında beklenmedik gecikmeler, maliyet artışları, hatta projenin sona erdirilmesi gibi çeşitli problemlerle karşılaşılabilir.
- c) *Erişim riski*: İhtiyaç duyulduğunda sisteme erişememe, karar vermede gecikmelere, iş kesintilerine, dolayısıyla gelir kaybına ve müşteri memnuniyetsizliğine yol açabilir.
- d) *Yazılım / donanım riski*: Yazılım veya donanım alımında yapılan yanlışlıklar, iş kesintilerine, verinin geçici veya sürekli kaybolmasına, tamir ve yenileme maliyetlerinin artmasına yol açar. İşletmede donanım veya yazılım fiziksel olarak, yanlış kullanımdan ve çevresel koşullardan (ısı yükselmesi, sel, yangın vb.) kaynaklanan risklere karşı korunmalıdır.
- e) *Giriş riski*: BT'ye yetkisiz kişilerin erişimi, yazılımın yanlış kullanımına, hırsızlığa, verinin kaybolmasına yol açabilir.
- f) *Sistem güvenliği ve bilgi doğruluğu riski*: Sistematik yanlışlıklar veya süreçteki usulsüzlükler, ilgisiz, eksik, doğru olmayan ve zamansız bilgi üretimine yol açabilir. Dolayısıyla sistem tarafından üretilen kalitesiz bilgi, söz konusu bilgiye göre alınan kararlarda yanlışlıklara yol açar. BT sistemlerine yetkisiz girişler söz konusu olabilir. Ayrıca veri kayıpları da yaşanabilir. BT'ler elle işleyen sistemlerde karşılaşılan tesadüfi hata ve hileden ziyade sistematik hata ve hilelere uygun bir ortam sağlar. Örneğin; bir fabrikanın bayilerine uygulayacağı satış primleri hesaplaması yazılımda yanlış oluşturulmuşsa, hata ortaya çıkıncaya kadar işletmenin ciddi tutarlarda zarara uğrama olasılığı söz konusudur.
- g) *Gizlilik riski*: İşletme ortaklarından ya da çalışanlardan birinin yetkisiz açıklamalarda bulunması işletmeyi çeşitli açılardan zor durumda bırakabilir.
- h) *Hile riski*: Bilginin kasıtlı olarak yok edilmesi veya çarpıtılması, BT kaynaklarının maksatlı olarak yanlış kullanımı, söz konusu bilgiye göre alınan kararlarda yanlışlıklara yol açar.

Yukarıda belirtilen BT risklerini yönetebilmek için işletme yönetimin bir parçası olarak BT yönetimi oluşturmak, bunun örgütsel yapısını, prosedürlerini ve yöneticilerini saptamak gerekir. Bilgi koordinatörü veya bilgi lideri (CIO–Chief Information Officer), başkanlığında üst yönetimin BT risklerine karşı, BT kontrolleri geliştirmeleri zorunluluktur.

1.4.5.2.2. Bilişim Teknolojisi Kontrolleri

BT kontrolleri, bir sonraki bölümde açıklanacağı üzere; genel kontroller ve uygulama kontrolleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Sorumluluklar açısından BT kontrolleri, Aşağıdaki şekilde özetlendiği gibi üç grupta toplanmaktadır. Bunlar: a) kurumsal veya yönetişim kontrolleri, b) yönetsel kontroller, c) teknik kontrollerdir.

¹⁴ BT riskleri ve BT kontrolleri hakkında fazla bilgi için bakınız; IIA, 2009: 7-7/7-16. ; Arens vd, 2012:393.

Şekil: BT Kontrol Çerçevesi

(Kaynak: IIA, 2009:7-13)

Kurumsal veya yönetim kontrolleri, BT politikalarından oluşur. Örnek olarak;

- BT güvenliği ve gizliliği,
- Bilgiye ulaşım ve kullanımın sınırlandırılması, bilginin sınıflandırılması,
- Veri ve bilgiyi oluşturma, değiştirme ve silmeye yetkili olanların belirlenmesi,
- Bilgi sisteminin kapsamı ve BT uygulamalarını geliştirmeye yetkililer,
- BT birimine yeni personel alımı, BT’de çalışan personelin kontrolü, güvenliği ve gizlilik ile ilgili sorumluluğuna yönelik personel politikaları,
- Faaliyetlerin devamlılığının planlanması gibi.

Yönetsel BT kontrolleri ise, BT ile ilgili standartlar ile örgütsel – yönetsel, fiziksel ve çevreyle ilgili kontrollerden oluşur. Örnek olarak;

- BT yazılımının koruması, değiştirilmesi, test edilmesi süreçlerinin tasarlanması,
- İşletmenin veri tabanı sistemlerinin, bilgi ağının (net work) ve işleyişin tasarlanması,
- Veri tabanı ve uygun belgelendirme gibi uygulama kontrolleri,
- BT biriminde görevlerin ayrımı, finansal kontroller (aşırı maliyetlere katlanılmaması), yönetim değişim kontrolleri,
- Gerek donanımın gerek yazılımın, belgelerin ve bilgi kaynaklarının kasıtlı veya kazara yanlış kullanımlarını önlemeye yönelik fiziksel ve çevresel kontrolleridir. Örneğin, kilitli odalar, sınırlı erişim kartları, *acil eylem planı* gibi

BT teknik kontrolleri ise, işletmede BT alt yapısıyla ilgili kontroller olup, hemen her kontrolün dayanağını oluşturur. Örnek olarak;

- İşleme politikalarına göre sisteme girişlerin kontrol edilmesi,
- BT görevlerin ayrımının¹⁵ online işleyecek şekilde gerçekleştirilmesi,
- Güvenlik açığını değerlendirmek ve test etmek,
- Yetkisiz erişimleri bulmak ve önlemek,
- Gerekli değişikliklerin uygulanmadan önce test edilmesi,
- Verinin geçerli, doğru ve tam olarak sisteme girmesi,
- Verinin tam ve doğru olarak saklanması,
- Çıktının doğru ve tam olması,
- Sistem boyunca veri hareketlerinin kaydedilmesi,
- BT güvenliğine ilişkin kilitli kapılar, şifreler, erişim kartları gibi kontrollerdir.

Bağımsız denetçi, müşteri işletmenin BT ortamı hakkında bilgi toplarken, bu amaçla aşağıdaki tabloda örnek olması amacıyla oluşturulan anket formundan yararlanabilir. Elbette sorulacak sorular aşağıdakilerle sınırlı olmayacaktır.

Tablo: BT Ortamını Anlamaya Yönelik (Kısmi) Anket Formu

İşletmenin Adı: Mars Ltd. Şti. Hazırlayan: E.K. Tarih: 11.09.2011	Bilanço Tarihi: 31.12.2011 Kontrol Eden: Ş.U. Tarih: 15.09.2011	
Sorular	Evet / Hayır	Yorumlar
Bilişim Teknolojisi Riskleri:		
1. İşletmede tercih edilen yazılım, işletmenin amaçlarına uygun mudur?	Evet	İşletmenin amaçlarına uygun akredite bir yazılım kullanılmaktadır.
2. İhtiyaç duyulduğu her an sisteme ulaşmak mümkün müdür?	Evet	Bu güne kadar ciddi sayılabilecek herhangi bir kesinti ile karşılaşılmamıştır.
3. Sisteme yetkisiz girişler önlenmiş midir?	Evet	Sisteme giriş yetkisi olanların şifreleri bulunmakta ve şifreler düzenli aralıklarla güncellenmektedir. Sistem, daha önce kullanılan şifrelerin

¹⁵ BT fonksiyonu içinde de görevlerin ayrımı mutlaka olmalıdır. Aksi takdirde veri dosyasına ve yazılıma sızan biri çok rahat şirket varlıklarını çalabilir. Örnek olarak; "Fransa'da 2008 yılında, Fransa'nın büyük bankalarından Societe General'i 4,9 milyar Avro zarara soktuğu için gözaltına alınan Jerome Kerviel, söz konusu yolsuzluğu bankanın BT sistemindeki açıklardan ve kontrol eksikliklerinden yararlanarak gerçekleştirmiştir. Jerome Kevil hakkında, "evrakta ve belgede sahtekarlık" yapmak suçundan adli soruşturma başlatılmış olup, Dünyadaki finans kriziyle birlikte, 2 milyar Avro zarar eden bankanın, bu yolsuzlukla birlikte kaybının 7 milyar Avro bulduğu tahmin edilmektedir" (www.haberler.com.).

		tekrar kullanımına izin vermemektedir.
4. BT birimi çalışanları konusunda uzman kişiler midir?	Evet	BT elemanları için insan kaynaklarının özel işe alım prosedürleri bulunmaktadır.
5. BT çalışanları “gizliliğin korunması” konusunda uyarılmışlar mıdır?	Evet	BT çalışanları ile ayrı bir “gizlilik sözleşmesi” imzalanmıştır.
6. Bu güne kadar mevcut BT sistemi hileleri önlemede başarılı olmuş mudur?	Hayır	2009 yılında bir satış temsilcisinin, bazı müşterilerin kredi kartı bilgilerini aldığı ve kişisel amaçları için kullandığı öğrenilmiştir.
BT Kontrolleri:		
1. Veriyi oluşturma, değiştirme ve silmeye yetkili olanlar belirlenmiş midir?	Evet	
2. Donanım ve yazılımın fiziksel ve çevresel kontrolleri sağlanmış mıdır?	Hayır	Serverların bulunduğu oda kilitli olmakla birlikte, küçük olduğu için çok ısınmaktadır. Söz konusu duruma karşı herhangi bir önlem alınmamıştır.
3. BT biriminde görevlerin ayırımına uyulmuş mudur?	Evet	
4. Sistem boyunca verilerin hareketi ve hangi kullanıcı tarafından erişildiği gözükmemektedir?	Evet	
5. BT personeli işi ile ilgili olarak yapacağı görevleri ve prosedürleri biliyor mu?	Evet	
6. Anahtar konumundaki BT personel devir hızı yeterli düzeyde mi?	Evet	

Müşteri işletmenin BT ortamını tanıyan, BT risklerini değerleyen denetçinin, riske karşılık verme aşamasında günümüz iş ortamında BT denetiminden yararlanması kaçınılmazdır. **BT denetimi**, her türlü denetim faaliyetinin tamamlayıcı bir bileşeni olduğu gibi kendi başına da bir denetim alanı olarak öne çıkmaktadır. BT denetimi büyük ölçekli işletmelerde iç denetçileri de yakından ilgilendiren başlı başına bir denetim alanıdır¹⁶.

¹⁶ BT denetimi hakkında fazla bilgi için bakınız; Tanıl Durkaya, “Halka Açık Şirketlerde BT Denetimi”, TİDE, İç Denetim Dergisi, Sayı:31, 2012, ss.48-49.

1.4.6. Risk Değerlendirme İle İlgili Diğer Hususlar

Denetimde risk değerlendirme konusunda yukarıda açıklannalar dışında dikkat edilecek diğer hususlar aşağıda özetlenmiştir. Bunlar:

a) Risk Unsurları Arasında İlişki: Yukarıda yapılan açıklamaları özetlersek; işletmelerde çeşitli düzeylerde yapısal riskler vardır. Bunları kabul edilebilir düzeye indirmek için işletmede iç kontroller oluşturulur. KR ne kadar düşüğe denetçi için geriye kalan risk o kadar düşük olacaktır. BR, denetçinin uygulayacağı destekleyici denetim prosedürlerinin (testlerinin) etkililiğinin bir fonksiyonudur. Çünkü BR, diğer iki tür riskten etkilenir ve aralarında ters orantılı bir ilişki vardır. Şayet denetçi KR ve YR'yi yüksek değerlerse BR'yi oldukça düşük belirlemek zorundadır. Böylece, denetim riski düşük olsun ve denetçi uygulayacağı testlerle yeterli sayıda kanıt ortaya çıkartabilsin. Risk türleri arasındaki söz konusu ilişki Şekil 8.2'de gösterilen risk matrisi ile açıklanabilir. Aşağıdaki şekilde görülebileceği gibi KR ve YR çok yüksek olarak değerlendirilmişse, BR düşük olarak saptanacaktır.

		KONTROL DEĞERLENDİRİLMESİ(değerlendirilmiş kontrol riski)			RİSKİNİN	
		YÜKSEK	ORTA	DÜŞÜK	YÜKSEK	DÜŞÜK
YAPISAL RİSKİN DEĞERLENDİRİLMESİ (değerlendirilmiş yapısal risk)	Yüksek	Oldukça Düşük	Düşük	Orta	Orta	
	Orta	Düşük	Orta	Yüksek	Yüksek	
	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek	Çok Yüksek	

Şekil: Risk Unsurları Matrisi

(Kaynak: Cosserat ve Rodda,2009;148).

Denetim risk modelinde değerlendirilmiş olan riskler, denetçinin elde edeceği kanıtın yapısı, zamanı ve kapsamını belirlerken yararlı olur. Örneğin satın alma döngüsünde YR düşük, kontroller etkili olduğundan KR düşük, denetim riski de düşük beklendiği için BR yüksek olacak, dolayısıyla daha az sayıda kanıt toplanması yeterli olacaktır. Risk ve kanıt arasındaki ilişki aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo: Risk Düzeyi ve Kanıt Sayısı Arasındaki İlişki

Durum	Kabul Edilebilir Denetim Riski	Yapısal Risk	Kontrol Riski	Planlanan Bulgu Riski	Gerekli Kanıt Sayısı
1	Yüksek	Düşük	Düşük	Yüksek	Düşük
2	Düşük	Düşük	Düşük	Orta	Orta
3	Düşük	Yüksek	Yüksek	Düşük	Yüksek
4	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
5	Yüksek	Düşük	Orta	Orta	Orta

(Kaynak: Arens vd, 2012:291).

Tablo 8.3’de görüleceği gibi, denetçinin ihtiyaç duyacağı kanıt miktarı ile denetim riski arasında da ters ilişki vardır. Denetim riski düşükse denetçinin daha çok sayıda kanıt toplamaya ihtiyacı vardır. Her bir hesap kalemi ve işlem grubu için değerlendirilmiş YR ve KR ve kabul edilebilir BR değişebilir. Buna karşılık denetçi bütün olarak finansal tablolar için başarılı olacağı denetim risk düzeyini belirlemelidir.

b) Denetçinin Riske Karşılık Vermesi: Denetim risklerini değerlendirmedeki amaç denetçinin söz konusu risklere karşılık vermesi yani uygulayacağı denetim testlerini tasarlamasıdır. Denetçi denetim riskini değerlendirirken, uygun olmayan denetim görüşü vermenin maliyeti ile denetim riskini azaltmak için ek denetim prosedürleri uygulamanın maliyeti arasında denge kurmaya çalışır. Denetim risk türleri ve denetçinin karşılık vermesine ilişkin örnekler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo: Denetçinin Riske Karşılık Vermesi - Örnekler

	DENETÇİNİN DİKKATE ALDIĞI ÖRNEKLER		DENETÇİNİN KARŞILIK VERMESİ
	Doğal Risk	Kontrol Riski	Bulgu Riski
Birçok hesap kalemi ve işlem grubunu ilgilendiren durumlar	Sektöre bağlı karlılık, Ekonomik sonuçlar doğuracak faaliyetlere hassasiyet, Süreklilik problemleri, Yönetimin devir hızı, Yönetimin itibarı, Yönetimin muhasebe becerisi	İşletme planlaması bütçeleme ve performansın izlenmesi, Yönetimin tutumu ve finansal raporlama faaliyetleri, Yönetimin denetçilerle iletişimi, Yönetimin dış faktörlere ilgisi, Denetim komitesi, İç denetim fonksiyonu, Personel politika ve prosedürleri, Muhasebe sisteminin etkililiği	Bütün olarak denetim stratejisi, Ziyaret edilen işyeri sayısı, Önemli hesap kalemleri ve işlem grupları, Mesleki şüphecilik düzeyi, Personel, gözetim ve çalışmaların gözden geçirilme düzeyi
Spesifik hesap kalemleri ve işlem grupları ile ilgili durumlar	Denetlenmesi güç hesaplar ve işlemler, İhtilafli muhasebe konuları, Görevi kötüye kullanmaya yatkınlık,	Muhasebe sistemi, personel politikaları ve prosedürlerinin etkililiği, Muhasebe kayıtlarının yeterliliği,	Ayrıntılı testler ve destekleyici analitik prosedürler, Testlerin yapısı, Testlerin zamanı, Testlerin kapsamı.

	Karmaşık hesaplamalar, İddialara ilişkin kapsamlı yargılar, Ekonomik faktörleri değerlemede başlangıç denetimlerinde muhtemel yanlışlıklar	Görevlerin ayrımı, Yazılım dahil kayıtlar ve varlıklar üzerinde yeterli koruma, Performansa ilişkin bağımsız kontroller.	
--	--	--	--

(**Kaynak:** Cosserrat ve Rodda,2009;145).

Risk temelli denetim yaklaşımında, denetim süresince denetçiye bilgi ulaşır. Örnek olarak; kontrol testleri sonucunda denetçi başlangıç KR düzeyinde değişikliğe gidebilir. Benzer şekilde destekleyici testler sonucunda yanlışlıklarla karşılaşılabilir. Söz konusu durumlar, denetçinin ileri aşamalarda **riskin değerlendirilmesini revize etmesini** gerektirir.

UDS'ye göre denetçi risk değerlendirme çalışmalarını **belgelemelidir**. Belgelerin şekli ve kapsamı şu hususlardan etkilenir: a) Denetim boyunca kullanılan denetim metodolojisi ve teknolojisi, b) İşletmeden bilgi alabilme, c) İşletmenin yapısı, hacmi, karmaşıklığı vb. özellikleridir. Finansal raporlamaya ilişkin süreçlerin ve faaliyetlerin karmaşık olmadığı işletmelerde, belgelendirme sade ve kısa olup, denetçinin yapmış olduğu çalışmalarını özetlemesinden ibarettir.

Birçok denetim firması hile riskini, risk modeli dışında tutmaktadır. **Hile riski**; hileden kaynaklanan önemli yanlış beyanların finansal tablolara yansımaya olasılığı olarak tanımlanabilir. Hile riski, doğal risk ve kontrol riski ile ilişkilidir. Bir işletmede YR ve KR'nin yüksek olması hile riskinin de yüksek olacağını gösterir. Dolayısıyla hile riski o çarpanların içerisinde doğal risk ve kontrol riskiyle birlikte yer almaktadır¹⁷. Diğer yandan istenirse, hile riski, hesap kalemi, döngü, denetim amacı veya denetimin tümü için değerlendirilebilir. Örneğin, üst yönetimden çok yüksek karlılık hedefi istenmişse, bu durum denetimin tamamını etkileyebilir. 2000'li yılların başında ABD ve AB ülkelerinde karşılaşılan finansal skandallar hilenin önemini artırmış ve denetim risk modeli dışında ayrıca değerlendirilmesini gerektirmiştir¹⁸.

Bağımsız denetçinin **hile riskine verebileceği karşılık** ise; denetim ekibini güçlendirmek veya değiştirmek, hile riskine yönelik denetim prosedürlerini tasarlamak ve gerçekleştirmek ile yönetimin atladığı kontrollere yönelik prosedürleri gerçekleştirmektir (Arens vd., 2012:370). UDS 240'a göre denetçinin hile kaynaklı olarak değerlendirdiği önemli yanlışlık risklerine verebileceği genel karşılık;

¹⁷ Denetim sürecinde hile riski değerlemesi hakkında fazla bilgi için bakınız; (Kıracı, 2004:115-132).

¹⁸ Günümüzde hile riski yönetimi işletmeler için önem kazanmıştır. Hile riski yönetimi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız; Fatma Ulucan Özkul, Zehra Almalı Özdemir, İşletmelerde Hile Riski Yönetimi, Beta Yayınları, 2011.

- i) Denetim ekibinin tayini ve gözlemlene,
- ii) İşletmenin özellikle sübjektif ölçüm ve karmaşık işlemleriyle ilgili muhasebe politika ve uygulamalarının olup olmadığını değereleme,
- iii) Denetim prosedürlerinin yapısı, zamanı ve kapsamını öngörülemez tarzda tayin etmemdir.

Yukarıda sıralanan karşılıklar dışında denetçi, iddia düzeyinde hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerine karşılık olarak, daha ileri denetim prosedürleri tasarlayacak ve uygulayacaktır. Şayet işletme yönetimi kendi iç kontrollerini ihlal ediyorsa, bu husus denetçinin dikkate alması gereken önemli bir risk olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda denetçi aşağıda örnekleri verilen uygun denetim prosedürlerini gerçekleştirilmelidir. Bunlar:

- i. Dönem sonuna yakın seçilmiş yevmiye kayıtları ve düzeltme kayıtlarını test etme ihtiyacı duyulmalıdır,
- ii. Dönem boyunca yevmiye kayıtları ve düzeltme kayıtlarını test etme ihtiyacı duyulmalıdır.
- iii. Alışılmadık önemli işlem ve olaylar için işletme rasyonelliği (akılcılığı), işlem ve olayların işletme açısından makul olup olmadığını değerlendirmektir.

Denetçi, hile veya hile şüphesi kaynaklı yanlışlık sonucunda istisnai olarak denetimden çekilmeyi düşünebilir. Söz konusu durumda, denetçi yerine getireceği mesleki ve yasal sorumluluklarını göz önünde bulundurmalı, işletme yönetimine ve gerekiyorsa düzenleyici kurumlara, denetimden çekildiğini bildirmelidir.

UDS 240 denetçiden, işletme yönetiminden hile konusundaki sorumluluklarını hatırlatan bir **teyit mektubu** almasını önermektedir. Söz konusu mektupta yönetim özet olarak; hileleri bulma ve önleme, bu konuda iç kontrol oluşturma sorumluluğunun kendisinde olduğunu, finansal tablolardaki hile kaynaklı önemli yanlışlıklara karşı yapmış olduğu çalışmaları, hile konusunda saptamalarını, işletmenin eski ve yeni çalışanları, analistlerin vb. kişilerin hile konusundaki bildirimlerini denetçiye açıklamalıdır (Parağraf, 39).

Şayet denetçi hilenin varlığına ilişkin bulgulara ulaşmışsa, en kısa sürede hileyi önleme ve saptama sorumluluğu olan yönetimin ilgili kademesine bildirmelidir. Ayrıca işletmede iç kontrolde önemli görevi olan çalışanlar da durumdan haberdar edilmelidir. Denetçinin hile şüphesi veya hilenin varlığı konusunda yasal ve düzenleyici kurumlara **bildirimi** konusunda ise; denetçinin mesleki sorumluluğu böyle bir bildirimde izin vermezken, yasal sorumluluğu bazı durumlarda (mahkeme kararı, kanun veya yönetmeliklerin öngörmesi gibi) sır saklama sorumluluğunu geçersiz kılabilir. Hilenin yasal ve düzenleyici kurumlara bildirim zorunluğu, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bazı ülkelerde, müşteri işletmenin yönetimi düzeltme eyleminde başarısız olması durumunda, denetçinin raporlama sorumluluğu söz konusu olabilmektedir.

c) Yanlışlıkların Yönetime İletilmesi, Düzeltilmemiş Yanlışlıkların Etkisinin Değerlendirilmesi ve Belgelendirme: UDS 450'ye göre denetçi denetim süresince tespit edilen bütün yanlışlıkları bir zaman temeline dayalı olarak yasalar veya düzenlemeler elverdiği ölçüde uygun bir yönetim kademesine iletacaktır. Denetçi yönetimden bu yanlışlıkların düzeltilmesini isteyecektir Eğer yönetim denetçi tarafından iletilen bazı ya da

bütün yanlışlıkların düzeltilmesini reddederse denetçi yönetimin neden düzeltme yapmadığının gerekçelerini kavrayacak ve finansal tabloların bir bütün olarak önemli yanlışlık içerip içermediğini değerlendiren bu tespiti dikkate alacaktır.

UDS 450'ye göre denetçi düzeltilmemiş yanlışlıkların etkisini değerlendirmeden önce kurumun gerçek finansal sonuçlarının kapsamında hala uygun olup olmadığını teyit etmek için UDS 320'ye göre belirlemiş olduğu önemliliği yeniden değerlendirecek ve düzeltilmemiş yanlışlıkların tek tek veya toplamda önemli olup olmadığını belirleyecektir. Bu belirlemenin yapılmasında denetçi şunları dikkate alacaktır:

- Bir bütün olarak finansal tablolar ile belli işlem sınıfları hesap bakiyeleri ve açıklamalara ilişkin önemli yanlışlıkların hem büyüklüğü hem de niteliğini ve bunların meydana geldiği belli şartları ,
- Daha önce düzeltilmemiş yanlışlıkların etkisi.

Yine UDS 450'ye göre denetçi yasalar ve düzenlemeler yasaklamadığı takdirde düzeltilmemiş ve tek tek veya toplamda denetçinin raporundaki görüşünü etkileyen yanlışlıkları bunlardan sorumlu üst yönetime, varsa yönetimden sorumlu olanlara iletacaktır. Denetçinin iletişim kapsamında önemli düzeltilmemiş yanlışlıkları tek tek tanımlayacak ve düzeltilmemiş yanlışlıkların düzeltilmesini isteyecektir. Denetçi ayrıca varsa önceki dönemlerle ilgili işlem sınıfları hesap bakiyeleri açıklamalar ve bir bütün olarak finansal tablolardaki düzeltilmemiş yanlışlıkların etkisini yönetime ve/veya yönetimden sorumlu olanlara ayrıca iletacaktır.

Denetçi yönetimden ve uygun olduğu yerde yönetimden sorumlu olanlardan düzeltilmemiş yanlışlıkların bir bütün olarak finansal tablolara etkilerinin tek tek ve toplamda önemli olup olmadığına dair yazılı bir ifade isteyecektir . Yazılı ifadeye bu kalemlerin özeti dahil edilmesi veya eklenmesi gereklidir.

UDS 450'ye göre denetçi şunları denetimin belgelendirmesine dahil etmek zorundadır:

- Açıkça önemsiz olanların altında kalan yanlışlık tutarı ,
- Denetim sırasında tespit edilen bütün yanlışlıklar ve bunların düzeltilip düzeltilmediği ,
- Düzeltilmemiş yanlışlıkların tek tek veya toplamda önemli olup olmadığı konusunda denetçinin vardığı sonuç ve sonucun dayanağı.

Denetçi bu şekilde belgelendirdiği bütün tespitlerini raporlama aşamasında görüşünü oluştururken kullanacaktır.

Çalışma Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi denetim risk modelinde yer alan risk unsurlarından biri değildir?
 - a) Yapısal risk
 - b) Kontrol riski
 - c) Bulgu riski
 - d) Önemli yanlışlık riski
 - e) Finansman riski
2. Denetçinin ihtiyaç duyacağı kanıt miktarı ile denetim riski arasında nasıl bir ilişki vardır?
 - a) Ters orantılı bir ilişki
 - b) Düz orantılı bir ilişki
 - c) Artan oranlı bir ilişki
 - d) Azalan oranlı bir ilişki
 - e) Herhangi bir ilişki yoktur
3. Aşağıdakilerden hangisi “hile riski” faktörlerinden biri değildir?
 - a) Üst yönetime ulaşılması güç hedefler konulması
 - b) İşletmenin acil eylem planının bulunması
 - c) Kurumsal yönetim yapısının zayıf olması
 - d) Endüstriyel trendlerin hızla değişimi
 - e) Borçların yapılandırılmasında güçlüklerle karşılaşılması
4. Aşağıdakilerin hangisinde “önemli yanlışlık riski” doğru olarak tanımlanmıştır?
 - a) Bulgu riski ve kontrol riskinden oluşur
 - b) Bulgu riski ve yapısal riskten oluşur
 - c) Yapısal risk ve kontrol riskinden oluşur
 - d) Bilişim teknolojisi riski ve yapısal riskten oluşur
 - e) Hile riskinden oluşur
5. Aşağıdakilerden hangisi denetçinin hile riski ile ilgili sorumluluğu değildir?
 - a) Hilenin varlığını kesinlikle saptamak
 - b) Mesleki şüphecilik ve hile farkındalığı üzerine yoğunlaşmak
 - c) Hile riski ile ilgili bilgi toplamak
 - d) Hile konusunda yönetimden teyit mektubu istemek
 - e) Hilenin varlığı konusunda yasal ve düzenleyici kuruluşlara bildirimde bulunmak

Çalışma Soruları Yanıt Anahtarı

- 1) **e** Cevabınız yanlış ise 8.1.1 *Denetim Riski Unsurları ve Önemli Yanlışlık Riski* konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- 2) **a** Cevabınız yanlış ise 8.1.2. *Risk Unsurları Arasında İlişki* konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- 3) **b** Cevabınız yanlış ise 8.2. *Hile Riski ile İlgili Bilgi Toplama* konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- 4) **c** Cevabınız yanlış ise 8.1. *Denetim Riskini Değerleme* konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- 5) **a** Cevabınız yanlış ise 8.2. *Hile Riski ile İlgili Bilgi Toplama* konusunu yeniden gözden geçiriniz.

SAÜSSEM